

PAPER DETAILS

TITLE: 1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi

AUTHORS: Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU

PAGES: 1-48

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4266>

1940-1950 TARİHLERİ ARASINDA TÜRK SOSYOLOJİSİ*

Hacı Bayram Kaçmazoğlu

Giriş:

Ülkemizde, tarihçilerden pedagoğlara ve felsefecilere kadar geniş bilim adamlarının uğraşısı olan sosyoloji, ilk defa 1914 yılında, «ilmi içtima» adı altında İstanbul Darülfünun'unda, Ziya Gökalp tarafından okutulmaya başlanmıştır. Böylece 1911 yılında Selânik'deki İttihat ve Terakki İdâdisi'nde, Gökalp'in başlattığı içtimâiyat dersleri üniversiteye kadar ulaşarak, sosyoloji, dünyada, Fransa'dan sonra ikinci kürsüsüne kavuşmuştur.

Oysa ki, Türkiye'de sosyoloji 1911 veya 1914'lerle sınırlı değildir. 1905'ten itibaren sosyoloji konusundaki gelişmeler, Prens Sabahattin tarafından «Science Sociale» okulu aracılığı ile yakından izleniyordu. 1908'den sonra ise sosyolojide Gökalp'in adı ilk sıraya çıkmış ve gerek Gökalp ve gerekse Prens Sabahattin'in aktif politika ile içiçe olmaları, sosyolojiyi gündemin birinci sırasına yükseltmiştir.

Sözü edilen dönemde, yani 1923'lere kadar ülkemizde iki sosyoloji akımı ve bu akımların sözcülüklerini yaptıkları siyasal çevrelerin sırayla iktidara gelmeleri, onların etkinliklerini artırıyordu. Ancak Gökalp'in üstünlüğü gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde ve gerekse Cumhuriyet tarihimiz boyunca sürmüştür.

Bu sözü edilen sosyoloji akımları;

1 — Prens Sabahattin'in izlediği «Science Sociale» akımı; adem-i merkeziyetçi, bireyci ve ampirik anlayışı temsil ediyordu. Prens

* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmış, aynı adlı çalışmanın özetidir.

Sabahattin'e göre, ülkenin kurtuluşu, bir «yönetim» sorunu değil; bir «yapı» sorunundan kaynaklanmaktadır. Bu da, sosyal yapıyı, toplumsal yapıdan bireyci yapıya; merkezi yönetimden, adem-i merkezi yönetime doğru işletecek bir evrimle gerçekleştirilebilecektir ki, burada bireyci eğitim, «yapı» değişikliğini sonuçlandıracak en önemli araçtır.

2 — Gökalp'in kaynağı Fransız sosyolojisi ve bu sosyolojinin en büyük temsilcisi Emile Durkheim'di. Zira, bu sosyolojinin ana temalardan olan sosyal dayanışmacı anlayış, Türkiye'nin sorunlarını bir ölçüde yanıtlatabiliyordu. Gökalp'in amacı, dini kültür yerine milli kültürü ve Batı kültürünü geçirmektir. Bu amaçla İslâmiyet, Batı ve Türklük arasında geçerli bağlantılar kurabilmek için kültür ve medeniyet ayrımını geliştirir; solidarizme ve teorik sosyolojiye önem verir.

Daha sonraki tarihlerde Gökalp ve Prens Sabahattin'in temsilcileri, başlangıçta ortaya konulan görüşler etrafında, hocalarına bağlı kalarak onların bakış açıları doğrultusunda görevlerini sürdürmüşlerdir. 1940'lı yıllara kadar, bu iki akımdan, tek ayrış, Gökalp sosyolojisinin bir türevi olmakla birlikte Alman idealist sosyolojisine kayan Mehmet İzzet'tir.

Gökalp'in, sosyolojiye hakimiyeti ile Türk sosyolojisi; milliyetçilik, solidarizm ve Batıcılığa bağlı kalmış ve 1923-1940 döneminde eski önemini kaybederek resmi ideolojinin savunuculuğunu üstlenen ikinci sınıf bir bilim haline gelmiştir.

ANKARA EKOLÜ :

Ankara ekolü, 1939 yılı sonlarında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde oluşmaya başlayan ve Amerikan Sosyolojisi'ni ülkemizde temsil etmeyi amaçlayan bir sosyoloji anlayışına sahip olan Niyazi Berkes, Behice Boran ve Mediha Berkes tarafından oluşturulmuştur. Ekol, 6-7 yıllık bir çalışma döneminden sonra, 1946 yılında kovuşturmaya uğramış ve 1948'de mahkeme kararıyla görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Böylece Dil-Tarih'deki sosyoloji dersleri de önemini yitirerek mesleği sosyolog olmayan elemanların yasak savmak üzere verdikleri dersler düzeyine indirilmiştir.

Bu kısa hatırlatmadan sonra ekolün görüşlerini inceleyecek olursak, Ankara ekolü, Batılılaşma ile evrenselliği özdeş kabul etmektedir. Bu konudaki görüşlerini bilim alanına da aktaran ekol, aslında Batı'nın gelişmesine kaynaklık eden evrensellik, hümanizma, Latin kültürü, eski Yunan medeniyeti gibi tek taraflı konuları, evrensel kaynaklar olarak sunmuştur.

Ekol, 'milli ilim' anlayışına karşı çıkarak 'evrensel ilim' anlayışını savunur. 'Milli ilim'cilerin gerici sayılması ile fikirlerini özetleyen ekol mensupları, aynı zamanda 'ilim için ilim', 'sanat için sanat' olamayacağını belirterek evrensel bilimden ve sanattan yana tavır almaktaki¹; ve bilimin ancak Batı ile temasların başladığı tarihten sonra oluşmaya yöneldiği öne sürülmektedir². Evrensel bilim nedir? Batı kaynaklı ve Batı'nın bilim anlayışı değil mi? Yani Batılı çıkarlara hizmet eden bir anlayış... O nedenle de, Batı bilim anlayışına kaynaklık eden HÜMANİZMA ele alınır ve nasıl doğup geliştiği anlatılmak istenir³. Buna göre Yunan ve Latin kültürünü, tarihini öğrenmemiz; günümüze yansıyan dünya görüşünü, zihniyetini benimsememiz lazımdır ki hümanist olabilelim. Aksi halde «Batı'yı sevmeyen hiç bir şeyi sevemez», anlayışının benimsendiği görülmektedir.

Ekole göre, hümanizma, iktisadi yapının ve ticaretin çok canlı bir şekilde işlediği İtalya'da, değişen sosyal şartların bir ürünü olarak doğmuştur⁴.

Bilim anlayışlarını evrensel bir çerçeveye oturtan Ankara'daki sosyologlarımız, aynı açıklama tarzlarını sanat ve edebiyat sosyolojisine de uygulamışlardır. Sanatçı yaşadığı devrin-günün değerlerini ortaya koyarak eserler vücuda getirmelidir. Bu bağlamda Yahya Kemal örneği verilerek şöyle denir: «Göçmüş bir devrin büyük şai-

1 Behice Boran, «Kalp Fikir, Gerçek Fikir», Adımlar Dergisi, sayı: 12, Ankara, 1944, s. 378.

2 Niyazi Berkes, «İlim Dünyasındaki Durumumuz», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 20, Ankara, 1942, s. 271.

3 Behice Boran, «Sosyoloji Bakımından Hümanizma», Yücel Dergisi, sayı: 66, İstanbul, 1940, s. 268-271 arası.

4 Behice Boran, «Hümanizmanın Sosyal Şartları», Adımlar Dergisi, Sayı: 8, Ankara, 1943, s. 255-259 arası.

ridir. O geçmiş devrin temsil ettiği sanat, bugünün değil dünyanın sanatıdır»⁵. Ekole göre sanatçıları tarafsız olarak değerlendiremeyiz. Sanatçılar da içinde yaşadıkları toplumsal tabakalardan birine mensup oldukları için, o sosyal tabakanın bütünü içindeki yerlerini vurgulamaya çalışırlar. Sanatçı, «yarattığı karakterlerin, iç hayatının çıkmaz dehlizlerinde dolaşmıyor; alâkası dış şartlardan kopmuş, kendi başına ele alınmış fertlerin iç hayatı değil, dış sosyal şartlar içinde ve onlarla ilgili olarak harekete geçen, hisseden, düşünen fertlerdir... Artık geçmişe mal olmuş değerleri değil, bugünün ileriye, yarına doğru değişen değerlerini ifade ediyorlar (ve) sanatla edebiyat gittikçe daha şuurulu bir surette cemiyetin değişmesinde, gelişmesinde rollerini oynamaktadırlar»⁶.

Kısaca, Ankara ekolüne göre sanatçı toplumdan etkilenirken, toplumu da etkilemeli ve onun Batılılaşmasına öncülük eden bir rol oynamalıdır.

Ekolün yazılarında görülen bir başka özellik de toplumumuzda oldukça geniş boyutlarda üne kavuşmuş yazarların eleştirilmesidir. Bunların başında Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Halide Edip Adıvar gelmektedir.

«Namık Kemal garptan yalnız fen ve teknik alınmasını istiyordu. Garbın manevi kültürünün ne mükemmel olduğuna ne de bizimkine üstün olduğuna kânidir... (0) islâm dininin güzelliğine, sadeliğine ve telkin ettiği fazilet ve ahlâka, ihtiva ettiği hak, adalet ve müsavat kaidelerine hayrandı»⁷. Namık Kemal, «terakkiperverlik, İslâmcılık ve Osmanlılık prensiplerine dayanarak bir istiklâl ütopyası yarattı»⁸. Uğraştığı mesele Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün önüne nasıl geçilebileceğidir⁹.

5 B. Boran, «Sanatta Konu Meselesi», Adımlar Dergisi, sayı: 11, Ankara, 1944, s. 347.

6 B. Boran, «Sanatın Sosyal Şartları ve Roman», Adımlar Dergisi, sayı: 6, Ankara, 1943, s. 196-200 arası.

7 N. Berkes, «Namık Kemal'in Islâhatçılığı», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 1, Ankara, 1941, s. 51.

8 N. Berkes, a.g.m., s. 16.

9 N. Berkes, a.g.m., s. 17.

Ankara ekolünün vurgulamak istediği diğer bir konu da Namık Kemal'in daima şeriat düzenini savunması ve laiklik düşüncesine karşı çıkmasıdır¹⁰.

Ziya Gökalp hakkında ileriye sürülen görüşlerde ise olumlu veya olumsuz bir değerlendirme veya bir sentez türü denemek yerine ortalama bir-iki şeyin ileriye sürülmesine karşılık¹¹; «Halide Edip'te maziye hasret vardır. Onun görüşü ile, geçmişin kusurları çoktu, değişmeli idi ve değişti de, fakat maziden kalma muhafaza edilmeye değer kıymetler de vardır. Bunun için Halide Edip inkılapçı değil, ıslahatçıdır ve esas itibarıyla de muhafazakârdır», denilmektedir¹².

Ankara ekolünün lâiklik anlayışı da şöyledir: Lâiklik din ile devlet işlerinin ayrılığı değildir. «Laiklikle sosyal hayatın bir çok cepheleri ile din arasındaki münasebetin çözülmesi kastedilir... Yalnız siyasî ve dinî otoritelerin ayrılması değil, maarifin, ailenin, ekonomik hayatın, hukukun, hatta muâşeret, kıyafet ve sairenin değişmez din ölçülerinden ve kaidelerinden ayrılarak zamanın ve hayatın icap ve zaruretlerine göre tayin ve tanzim edilmesi»dir¹³. Yine Ankara ekolüne göre, İslâm fikriyatını savunanların 'akılcılık' cereyanı yerine 'akıllaştırmecilik' cereyanına kapıldıkları, teknik buluşların Kur'anda önceden bildirildiğini savunarak imanlarını kurtarmak istediklerini vurgulamaktadırlar¹⁴. Ve ekolün sormak istediği soru şudur; madem bunları biliyordunuz da neden Batılıların icat etmesini beklediniz?

Ankara ekolü, temelde aynı fakat çeşitli nedenlerle farklılıklar gösteren Amerikan sosyolojisiyle Kara Avrupa'sı sosyolojisini neden iki ayrı dünya olarak değerlendiriyorlardı? Aslında böyle bir de-

10 N. Berkes, «Namık Kemal ve Lâiklik», Siyasal İlimler Mecmuası, sayı: 118, Ankara, 1940, s. 491-497.

11 N. Berkes, «Ziya Gökalp'in Sosyolojisi», Yurt ve Dünya Dergisi, Sayı: 1, Ankara, 1941, s. 15.

12 B. Boran, «Halide Edib'in Yeni Romanları», Yurt ve Dünya Dergisi, Sayı: 5, Ankara, 1941, s. 28.

13 N. Berkes, «Türk İnkılabında Lâikliğin Gelişmesi», Yurt ve Dünya Dergisi, Sayı: 35, Ankara, 1943, s. 427.

14 N. Berkes, «Yeni İslâmcılık», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 8, Ankara, 1941, s. 17.

gerlendirme farkı, ekolün konumundan kaynaklanıyordu. Çünkü Amerikan sosyolojisi de Batı sosyolojisinin yeni bir varyansı olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki rakiplerinin teorik kaynağı Kara Avrupası'dır. Kendileri ise Okyanus aşırı bir ülke olan Amerika'dan gelmişlerdir. İstanbul'a karşı hem varlıklarını ortaya koymak ve hem de Batı'yı bildiklerini kanıtlamaları gerekmektedir: 'Hem Batı'yı biliyoruz ve hem de İstanbul ekolünden fazla olarak Amerikan sosyolojisini' demek istemektedirler. Öyleyse Amerikan sosyolojisini savunmaları gerekiyor; doğal olarak Kara Avrupası sosyolojisini de eleştirmek. Her iki sosyoloji anlayışını da savunmaları ise mümkün değil. Zira adama sorarlar, madem ki Avrupa sosyolojisi size yetiyordu Amerikan sosyolojisine ne gerek vardı? Avrupa sosyolojisinin ülkemizdeki öncüleri mademki İstanbul'da, o zaman çıkar yol, Amerikan sosyolojisini seçmek ve savunmaktır.

Ankara ekolü, Batı sosyolojisinde önemli bir yere sahip olan ırkçılık teorilerini de şiddetle eleştirmektedir. Gerçekten de 1940'larda Batı'da önemli bir yere sahip olan ırkçılık konusunun ekolce ele alınışı rasgele değildir. İlk neden olarak Amerika Birleşik Devletleri çeşitli ırklardan oluştuğu için, sosyoloji de bu ırkların uyumlu bir bütün içinde yaşamlarını ve ülkelerinin gelişmesine olan katkılarını araştırır; onların aşağılık-üstünlük diye bir sorunları yoktur. Önemli olan çeşitli ırkların eseri, ortak bir Amerikan medeniyeti yaratmaktır¹⁵. İkinci neden bazı milletlerin diğerlerinden daha üstün olduğu görüşünün Avrupa'da ve özellikle Almanya'da savunulması, geniş halk kitlelerince de destek görmesidir. Ülkemizde de ırkçılar etkinliklerini hızla artırıyorlar. Onlara karşı mücadele etmek gerekiyordu. Bu mücadeleyi de Ankara ekolünün yürütmesi daha uygundu.

Ekole göre ırkçılık bizim kültürümüze tamamen yabancıdır ve dış kaynaklar tarafından sokulmuştur. Ancak Türk halkı arasında ırkçılık görüşleri yaşamamıştır. Aynı zamanda ciddi fikir adamlarımız da ırkçı olmamışlardır. ırkçıların kendilerine âlet etmek istedikleri Ziya Gökalp'in fikirleri bu konudaki en bilimsel ve hâlâ en

15 Ancak, Amerika'ya göç eden çeşitli ırklara mensup beyazlar, Amerikan yerlileri Kızılderililerle, Afrika'dan köle olarak götürdükleri zencileri insandan saymazlar ve her türlü insanlık dışı muameleyi reva görürler.

son sözdür¹⁶. Bir kavmin ırkî yapısı değişmeden tarihin bir devrinde geri iken diğer devrinde ileri olması mümkündür. Aynı ırkî yapıda olan iki millettten biri geri, diğeri çok ileri olabilir. Kültür ve medeniyet coğrafi şartların, sosyal ilişkilerin, tanışıp karışmaların ürünü olmuştur¹⁷. Ve Ankara ekolünün kesin kanısı; «Dünya medeniyetini hiçbir ırk tek başına yaratmamıştır. Bu medeniyet yüz binlerce senelik bir zaman boyunca bütün insanlığın hep birlikte kurduğu müşterek eseri, müşterek malıdır»¹⁸.

Faşizmin, kapitalizmin çöküş döneminde ortaya çıktığını ve büyük sermaye sahiplerinin menfaatlerini yığın hareketleri yaratarak korunmasına vasıtalık eden muhafazakâr bir rejim olarak tanımlayan ekol¹⁹; Darwinizmin ileri fikirlerinin zayıflamasına da burjuvazinin neden olduğunu iddia etmektedir. Buna göre «burjuvazinin ideologları, Darwin'in bazı fikirlerini kullanarak kapitalizmin, fertçiliğin, rekabetçiliğin, fâkir sınıfların ezilmesini güden laissez-faire'ciliğin, emperyalizmin, nihayet militarizmin, ırkçılığın meşru ve zarurî olduğunu, bunların tabiatın kanunlarına dayanan gerçekler ve zaruretlere olduğunu isbat için kullandılar»²⁰.

Ankara ekolü, ülkemizde ve Kara Avrupa'sındaki sosyoloji anlayışlarını eleştirirken daha sonraki tarihlerde suçlamalarının kendilerini de içerip içermeyeceğini kesin olarak bilmiyorlardı herhalde. Ekol, ülkemizde sosyoloji araştırmalarının yapılamayışını iki nedene bağlıyordu: (a) Bizdeki sosyoloji mekteplerinin dogmatik doktrinler ileri sürerek düşünürlerinin şeyh-mürîd anlayışı içerisinde hareket etmeleri ve üstelik de siyasete karışarak ideoloji yapmak- tan ileriye gidemeyişleri, (b) sosyoloji ders programlarının hazır formüller halinde öğrencilere verilmesi; hadiseler arasındaki münâ-

16 N. Berkes, «İrk ve İrkçilik», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 24, Ankara, 1942, s. 438.

17 N. Berkes, a.g.m., s. 441.

18 Mediha Berkes, «İrk ve Medeniyet», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 36, Ankara, 1943, s. 478.

19 N. Berkes, «Faşizm», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 33, Ankara, 1943, s. 325-330 arası.

20 N. Berkes, «Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 39, Ankara, 1944, s. 93.

sebetleri tahlil, tenkit etmek suretiyle tartışmaya açılmamasıdır²¹. Oysaki ülkemizde bilimsel bir sosyoloji kurabilmek için yapılacak en önemli iş, bize gelen doktrinleri veya mektepleri kritik bir tahlilden geçirerek, vardıkları sonuçları, olaylar üzerinde denemek ve acele hükümlere varmamak gerekir²². Kara Aprupa'sı sosyolojisine gelince; «Fransız sosyologları esas itibarı ile umumî sosyoloji kitapları yazmaktan pek ileri gidememişler; ilmi çalışmanın esasını teşkil eden araştırma alanına pek dalmamışlardır... Alman sosyolojisinin mühim rejimi tarihi araştırmalar sahasında olmuştur; bugünkü siyasî durum için de diğer insan ilimleri ile beraber sosyolojinin de Almanya'da bir ilim olarak tutunmasına ve gelişmesine imkan kalmamıştır. İngiltere'de sosyoloji hiçbir zaman mühim bir yer tutmamıştır»²³. Oysa Amerikan sosyolojisi, toplumun kendi şartlarından dolayı, diğer bilimler arasında daha çabuk önem ve mevki kazanmıştır. Amerika'nın büyük üniversitelerinde ve kolejlerinde bağımsız sosyoloji bölümleri kurulmuş ve felsefeden tamamen ayrılmıştır. Avrupa'daki gibi 'Sosyoloji Mektepleri' oluşmamış, büyük felsefi sistemleri kurma devresi atlanılarak sosyal olayları bilimsel bir metodla tetkik etmek yolunun tutulduğu vurgulanmaktadır²⁴.

Gerçekteyse Ankara ekolü, Batı'ya, sosyolojisine baktığı gibi bakmaz; Batıyla bütünleşme özen ve özlemle vurgulanır. Amerika da bir Batı toplumu değil midir? «Garp medeniyetine karşı sadece alâkasız bir seyirci olarak kalmak» olmaz. Çünkü «onunla aramızda âdeta bir mukadderat birliği tasavvur» etmemiz gerekir. «Bu medeniyetin gidişinden gâfil kalmak» büyük kayıptır²⁵. Toplum olarak yapılması gereken tek şey garp medeniyetini en kısa zamanda her şeyi ile tamamen benimsemektir. Zira kısmî etkilenmelerin yeterli olmadığı görülmektedir²⁶.

21 N. Berkes, «Bir Araştırma İlmî Olmak Üzere Sosyoloji», Siyasî İlimler Mecmuası, sayı: 107, Ankara, 1940, s. 547-548 arası.

22 N. Berkes, a.g.m., s. 553.

23 B. Boran, «Sosyolojide Bocalamalar», İnsan Mecmuası, sayı: 21-22, İstanbul, 1943, s. 10.

24 B. Boran, a.g.m., s. 10.

25 N. Berkes, «Garp Medeniyeti ve Biz», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 9, Ankara, 1941, s. 135.

26 N. Berkes, «Garptan Gelen Düşünceler», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 34, Ankara, 1943, s. 275-276.

Ankara ekolü, İstanbul ekolünden kaynak farklılığı yanında, kendisini kamuoyuna yeni bir dünya görüşünün temsilcisi olarak da tanıtmak ister. Bu yeni dünya görüşü üretime önem verdiği için, bazı konular daha bir ayrıcalık kazanır. Ekonomi, üretimin temelidir. Şehirler endüstri toplumunun özelliklerini taşıırken, ülkemizdeki köyler üretimin en küçük birimleri olarak karşımıza çıkar. İşte bu nedenler dolayısıyla ekolün gözde konuları; ekonomik sosyoloji, şehir ve endüstri sosyolojisi ile köy sosyolojisi olmuştur.

Ankara ekolünün şehir sosyolojisi konusundaki görüşleri, aynı zamanda ekolün, Batılılaşma ve toplumsal değişme konularındaki görüşlerini de yansıtır. Ekole göre değişmenin ilerlemenin doğrultusu bellidir: Doğu toplum tipinden Batı toplum tipine, köyden şehre ve ziraatten sanayiye doğru bir değişim...

«Sanayii ziraate, şehir köye hâkimdir... Sanayileşmenin önemi yalnız refahı artırmak değil ülkenin sosyal yapısında ve milletler arasındaki münasebetlerde meydana getirdiği değişikliktir... Köy ve şehir, ziraat ve sanayii ancak bir bütün halinde mütalaa edilebilir; bu iki sahada kalkınma ancak beraber olabilir... Sanayii bir şehir işidir, sanayiın ilerlemesi, şehirlerin büyümesine, şehirleşmenin artması da sanayiın inkişafına yardım eder. Şehirler nüfusun artması ile büyümeyiz; ziraat mıntıklarından göçen nüfusla büyürler. Sanayi de ziraat mıntıklarından şehre göçen bu nüfusu kullanır. Sanayide kullanılan emeği topraktan kopmuş olan nüfus temin eder. Nüfusun topraktan kopması için zirai istihsal usul ve aletlerin ilerlemesi gerekir. Ancak o zaman ziraatte istihsal düşmeden hatta artarak nüfusun bir kısmının ziraatten sanayie geçmesi mümkün olur»²⁷. Şehir ve sanayi nüfusunu besleyebilmemiz için de mutlaka ziraatte ileri teknolojinin kullanılması gerekir²⁸.

Ankara ekolüne göre «garp medeniyeti şehirli medeniyetidir». Garp medeniyetinin memleketimize girmesinde ve yaygınlaşmasında şehirlerimiz öncü rol oynarlar. Köy kalkınması da şehirleşmenin genişlemesidir²⁹.

27 B. Boran, «Sanayide Köylü-İşçi», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 15-16, Ankara, 1942, s. 80-81.

28 B. Boran, a.g.m., s. 81.

29 B. Boran, «Şehir ve Şehirleşme Davamız», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 3, Ankara, 1941, s. 25.

«Memleketimizde teknik, iktisat, kültür sahalarında başarmak istediğimiz şeylerin topyekûn gayesi cemiyetimizi, kendi hususiyetlerini muhafaza etmekle beraber, garp medeniyeti dairesine sokmaktır. Garp medeniyeti hakim bir surette şehirli bir cemiyettir... Şehirleşmiş cemiyet ve şehirleşmemiş cemiyet ölçülerini memleketimize tatbik ettiğimiz zaman, cemiyetimizin yakın zamana kadar şehirleşmemiş fakat bugün şehirleşmekte olduğu görülür... Şehirlerimiz garp medeniyetine açılmış kapılardır»³⁰.

«Köy davası 'köye dönmek', köyü kendi iktisadî ve sosyal şartları içinde bırakmak değil, bilâkis o şartları değiştirmektir. Köy davasını tam hallettiğimiz gün köy ve şehir arasındaki büyük farklar, tezatlar kalmayacaktır. Şehirli ve köylü iş bölümü sisteminde ayrı ayrı işler gören fakat teknik ve kültür seviyesi aynı olan insanlar olacaktır»³¹.

Ekole göre modern şehirler, «eski kasabalar gibi mütecanis bütünler değildir; birbirlerinden çok farklı mntıkalara ayrılmışlardır. Bu mntıkalar, iş hayatının, ticaretin, malî müesseselerin, idarî fonksiyonların, eğlence mahallelerinin toplandığı bir merkez etrafında muhtelif neviden ikametgâh mntıkaları vardır... Şehir büyürken iş merkezi hemen yanındaki mntıkaya yayılır ve bu suretle şehir merkezden muhite doğru genişler»³².

Yine Batılılaşma doğrultusunda ele alınan konulardan birisi de, ekolün köy sosyolojisi çalışmalarıdır. Konuyla ilgili ilk yazı Yurt ve Dünya Dergisi'nde 1941 yılında yayınlanır. Yazının başlığı «Türk Köyünün Tetkikine Başlarken»dir. Ankara ekolünün konuya yaklaşımını ortaya koyan bu makaleye göre; o tarihe kadar köy konusu bir çok yönden araştırılmasına ve çeşitli dergilerde köyle ilgili bilgiler yayınlanmasına rağmen bu araştırmalar halk edebiyatı, halk musikisi gibi konulara ağırlık vermiş; köylerin âdet ve ananelerinin ve içtimâî bünyelerinin tetkikine gelince, işin bu yönü henüz başlamak üzeredir³³.

30 B. Boran, a.g.m., s. 25-32 arası.

31 B. Boran, a.g.m., s. 25-32 arası.

32 B. Boran, «Modern Şehir Örneği», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 6, Ankara, 1941, s. 10.

33 N. Berkes, «Türk Köyünün Tetkikine Başlarken», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 1, Ankara, 1941, s. 26.

Ekole göre, köyle şehir arasındaki ayrılık, ziraatle ticaret ve sanayi arasındaki ayrılıktan, bu istihsal organizasyonlarının farklı mahiyetlerinden ileri gelmektedir. Farklılıkların nedenleri: 1- «Ziraî istihsale hâkim olan şahsî küçük mülkiyettir... Ticaret ve sanayiinin yeri büyük nüfus kütlelerinin temerküz ettiği şehirlerdir... 2- Ziraî müstahsil hem sermayenin sahibi, hem işletici ve idarecisi, hem de istihsalde bilfiil çalışan bir kimsedir. Ziraî amele ancak ziraî müstahsile yardım edici mahiyettedir. Aralarında tam bir iş farklılığı, ihtisaslaşma yoktur»³⁴.

«Ziraat, çiftçi için sadece kazanç temin eden gayri şahsi bir vasıta değil, aile ve ananeye bağlı bütün bir hayat tarzıdır... Köy şahsiyeti şehir şahsiyetine nisbetle daha muhafazakâr, istikrara alışkın, rasyonel bilgidir ve rasyonel usullerden uzakta kalmış bir haldedir».

«Esasen köyde ayrı ayrı yapmak istediğimiz şeylere bakarsak bunların şehir vasıflarını köye getirmekten başka bir şey olmadığını görürüz : (a) Köydeki hayat seviyesini yükseltmek»; bunun için de «ziraî istihsal organizasyonunu değiştirmek... (b) Köy insanını ileri fikirli, hurafetten ve ananeden kurtulmuş, rasyonel, bilgili, kültürlü hale getirmek»tir. Esasen «köy içtimâî tekâmülde geri kalmış bir şeklin ifadesidir». Bu nedenle de «köyü köy olarak bırakmak değil, şehirleştirmek lâzımdır»³⁵.

Ankara ekolü, köylerin iktisadî yapısının akrabalık ve komşuluk temeline dayandığını; örf ve âdetlere göre tanzim olduğunu ileri sürer³⁶. «Ziraî kalkınmayı sağlamak için, (a) Modern tekniği, makineyi ziraate sokmak; (b) küçük köylü işletmelerini makinelerin iş görebileceği büyüklüğe getirmek gerekir. Bunların yapılabilmesi için de :

1 — Devletin elindeki toprakları, topraksız köylüye dağıtmak ve toprak mülkiyetine bir üst sınır koymak.

34 B. Boran, «Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır», Siyasî İlimler Mecmuası, sayı: 111-112, Ankara, 1940, s. 146-147.

35 B. Boran, a.g.m., s. 149.

36 B. Boran, a.g.m., s. 185.

2 — Köylerdeki müstahsilleri teşkilâtlandırmak, aralarında kooperatif bir istihsal teşkilâtı kurmak.

3 — Devletin, orta ve küçük köylü üreticileri, ağalara ve eşrafa karşı koruması.

4 — Mevcut devlet ziraat işletmelerini en ileri teknik ve teşkilâtla geliştirmek; bu işletmeler üstündeki nüfus topluluklarının sosyal ve kültürel hayatlarını yükseltmek gerekir»³⁷.

Bu ilkelerin belirlenmesinden sonra köylünün geri kalmışlığına teşhis konulur: «Köylü-şehirli arasındaki sosyal hayat, sosyal değer, kültür seviyesi farkları iktisadî farklardan ileri gelir; köylünün geriliği, muhafazakârlığı fitrî değildir». Ekonomik ve sosyal şartlar değiştikçe bu vasıflar da değişecektir³⁸. Ve ekol, köylerimizin değişmekte olduğunu da belirler. Bu değişimin ivmesi «umumî iktisadî ve teknik şartlar aynı olmak şartı ile bir köy ne derece şehre yakınsa ve yakın olduğu şehir de ne derece büyük bir şehirse, o büyük cemiyet hayatı o derece şehirinkine benzer ve o derece süratle değişir»³⁹.

Peki köy halkının tamamı aynı sınıftan mıdır? Farklılıklar yok mudur? Bu tür sorularımıza da Ankara ekolü cevap getirmektedir. Vurgulanan görüş şudur: Köylerimiz değişme halindedir. Eski nizam çözülmüş; iktisadî ve sosyal otoritesi ile siyasî-idarî otorite birbirinden şeklen ayrılmıştır. Eski köy ağasının yerini kasaba burjuvazisine benzeyen bir nevi 'ziraî burjuva' almıştır. Eski düzende ağa olabilecekler muhtarlığı elde etmektedirler veya muhtarı etki altına almaya çalışmaktadırlar. Siyasî fonksiyonlara sahip olanlar (muhtar ve azalar) iktisadî kudretlerini artırmaya çalışmaktadırlar. Muhtarlık siyasî ve ekonomik kontrol vasıtası olarak mücadele yapılan bir kurum vaziyetindedir⁴⁰.

37 B. Boran, «Ziraî İstihsalın Geriliğinin Sebepleri, Gelişmesinin Şartları», Adımlar Dergisi, sayı: 10, Ankara, 1944, s. 317.

38 B. Boran, a.g.m., s. 317.

39 B. Boran, «Değişme Halindeki Köylerimiz», Adımlar Dergisi, sayı: 4, Ankara, 1943, s. 124.

40 B. Boran, «Köyde Sosyal Tabakalaşma», Yurt ve Dünya Dergisi, sayı: 17, Ankara, 1942, s. 123-128 arası.

İSTANBUL EKOLÜ :

İstanbul ekolü olarak ele aldığımız grupta Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal bulunmaktadır.

Fransız kaynaklı ve felsefi ağırlıklı İstanbul ekolünün sosyolojimize getirdiği bir-iki yenilik yanında geleneksel sosyolojiyi devam ettirdiği görülür. Toplum çıkarları, ülke gerçekleri ve pratik sorunların sosyolojik boyutları onları fazla ilgilendirmez. Toplumlar üstü ve Batı ideolojisi ile bezenmiş bir bilim anlayışına sahip olan ekol, tüm olayları Batılı bir anlayışa göre değerlendirmek istemiştir. İşledikleri konular ve aktardıkları teorilerin toplumla bağlantısı yoktur. Yerli bir bakış açısı olmadığı için sosyolojinin yeri de ülkemiz çıkarları açısından belirli değildir.

Bunun yanında İstanbul ekolü gelenekçi sosyolojimizin bazı özelliklerini de beraberinde taşır. Herseyden önce ekol Ziya Gökalp'in etkisi altındadır. Tarihi bir geçmişi, geleneği ve içeriği-boyutları vardır. Fransız sosyolojisini takip eder ve ondan beslenir. Aynı zamanda Le Play mektebinin ağırlığı ile Alman sosyolojisinin etkisi de zaman zaman sezilir. Bunun yanında, ele aldığımız dönem sınırları içerisinde H.Z. Ülken, Z.F. Fındıkoğlu ve N.Ş. Kösemihal hocaları tek tek ele aldığımızda, hepsinin de ayrı bir sosyoloji anlayışına sahip oldukları görülür. H.Z. Ülken eklektik eğilimler taşıırken, bu dönemde Marksizm'i de hatırlatmadan geçemez. Fındıkoğlu'na gelince, o da eklektik, fakat Alman sosyolojisinden kaynaklanan 'sosyal siyaset' anlayışını ülkemize yerleştirme çabasıdadır. Kösemihal, Le Play'in devamcılarınca geliştirilen tecrübi sosyoloji anlayışının üniversitedeki temsilcisi izlenimini verir. Fakat bu üç sosyoloğumuz da Gökalp'in devamcıları olma özelliklerini devam ettirirler. Fındıkoğlu'nun doktora tezi Gökalp; Kösemihal'in Durkheim üzerinedir. H.Z. Ülken'in kaleme aldığı konuların çoğu zaten Gökalp'in ele aldığı konuların devamı gibidir. Felsefe eğitimi gördükleri için de felsefeye dayalı bir sosyoloji anlayışına sahiptirler. Hatta daha ileriye giderek diyebiliriz ki, sosyologtan çok felsefi ağırlıklı düşünceler ileriye süren filozof tipli bilim adamlarıdır⁴¹.

41 Bu konuda bir-iki örnek vermek gerekirse; bu ekole mensup sosyolog-

Görüldüğü gibi İstanbul ekolünün de yerli ve kendisine özgü bir bakış açısı yoktur. Sosyoloji anlayışları, Batı sosyolojisine mensup çeşitli mektepler arasında dağılmış vaziyettedir.

İstanbul ekolü, bilimi tek yol, ilmî hal, doğma, imâm vesaire olarak asla kabul etmez. Bu tür anlayışa sahip olanlar da bilimin sembolik ağzı ile eleştirilir: «Kurân hafızı gibi sıra ezbercilerinden yeni bir fikir mahsulü beklemek ne kadar boşuna ise, ilmin sonuçlarını düstur gibi öğrenen ve 'ilmî hal' şekline sokan basit mukallitlerden sürekli terâkki ve gelişme halindeki insan bilgisinin metodları, hedefleri üzerinde düşüncelerini beklemek de o kadar faydasızdır»⁴².

Ekol mensuplarından Hilmi Ziya'nın bilim anlayışına ve bu anlayışının felsefi boyutlarını 'Aşk Ahlâkı' adını verdiği kavramla açıklamaya çalıştığını görüyoruz. Buna göre, Ülken, Aşk Ahlâk'ı ile metafizik boyutlardan rasyonel zihniyete ulaşmak istediğini belirtir: «Kanaatimce hakikat ihtirası ve hakikat aşkı olmadan, hakikate gitmeye ve onu göstermeye imkân yoktur. Telkin ve talim meselelerine gelince, halka vaaz ile, ümit ahlâkında olanlara talim ile, gurur ahlâkına telkin ile ve aşk ahlâkına ulaşanlara sohbet lisanıyla hitap etmek lâzımdır»⁴³. Yazara göre aşk ahlâkının anlamı «hakikat ihtirası ve hakikat aşkı ile gerçeğe ulaşmak» olayıdır⁴⁴. H. Ziya ayrıca, aşk ahlâkının metafizik bir görüş olduğu kanısında olanları şiddetle reddetmekte ve metafizik münakaşaların artık tarihe mal olduğunu belirtmektedir⁴⁵.

Görüldüğü gibi İstanbul ekolünün bilim anlayışı, Ankara ekolünün bilim anlayışından farklı olarak daha teorik ve felsefi içeriğe sahip. Bu farklılıklar hiç kuşkusuz ekollerin izledikleri kaynak farklarının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

larımız felsefenin kapsamında yer alan, 'Orijinallik ve Garabet', 'Düşünmenin Zorluğu', 'İnsan Sevgisi', 'İnsan İdeali', 'Yeni Bilgi Teorisinde Kanun Fikri', 'İlme ve İlmî Hal'e Dair' gibi konuları da işlemişlerdir.

42 H.Z. Ülken, «İlme ve İlmî Hal'e Dair», İnsan Mecm., sayı: 21, İstanbul, 1943, s. 1-2.

43 H.Z. Ülken, «Yeni Felsefe Cemiyeti», Sosyoloji Dergisi, sayı: 2, İstanbul, 1943, s. 382-383.

44 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 382-383.

45 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 391.

1946'larda demokrasiye geçişimizin heyecanı sosyologlarımıza da yansır. Buna göre «modern manasıyla demokrasi, cemiyetin kendi kendini idare etmesi ve bunun için de hürlük ve müsavîlik prensiplerini kabul etmesi demektir... Modern cemiyetlerde bu iki idealden birini tam olarak feda edilmesine imkân yoktur»⁴⁶. Hürlüğün terk edilmesi, halkın bir zümre tarafından idare edileceği anlamına gelir ki, bu bir nevi çağdaş oligarşi olur. «Müsavîlikten de mutlak vazgeçmek, günün birinde, yine oligarşik bir idarenin kurulacağını itiraf etmek demektir»⁴⁷.

İstanbul ekolü, demokratik yönetimde ilericiliğin ve gericiliğin belirleyicilerini de saptar. Buna göre, «modern demokrasilerde içtimâî meseleye birinci derecede önem vermek, toprak ve işçi meselelerini halletmek bir zaruret haline gelmiştir. Bu meseleye karşı çare araştıran, onu vatandaşın çoğunluğu lehine halle çalışan içtimâî görüşlere, siyasî partilere ileri; bu meseleyi hiçe sayan, vatandaşların çoğunluğunun faydasını ve bazı zenginlerin hesabına feda edilen içtimâî görüşlere, siyasî partilere adları ne olursa olsun, geri demek lâzım gelir»⁴⁸. Ekole göre demokratik cemiyetlerdeki hürlük ve müsavîlik prensiplerinin gerçekleşebilmesi için toplumun o siyasî partilere sahip bir parlamento tarafından idare edilmesi gereklidir. Bu partiler de toplumsal sorunlar karşısında görüşlerini açık olarak ortaya koymalıdır ki hürlük ve müsavîlik gayeleri açıklanmış olsun. Ayrıca parlamentarizm'in zararları da vardır. Bunlar da «partilerin ifrat derecesinde işe karışması, parti zihniyetinin memleket çıkarlarının üstüne çıkacak bir taassup haline gelmesi»dir⁴⁹.

İstanbul ekolü'nün Ankara ekolü'nden ayrı ve önemli farklarından biri de Türk tarihine ve düşüncesine önem vermesidir. Örneğin Ankara ekolü, tarihî boyuta önem vermezken; İstanbul ekolü, Tanzimat dönemini ve sonrasını kapsamlı olarak ele almıştır. Bu da, ekolün geleneksel sosyolojimizi izlemesinden kaynaklanmaktadır.

İstanbul ekolüne göre Tanzimat, kendisinden önceki nizamı beğenmeyen ve kurduğu nizamı görmek isteyen; toplumsal hayatın her

46 H.Z. Ülken, «Demokratik Cemiyetlerde İleri Geri», İstanbul Mecm., sayı: 64, İstanbul, 1946, s. 3.

47 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 3.

48 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 7.

49 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 4-5 arası.

sahasında yeni bir düzenleme girişiminde bulunan dünya görüşüdür. Tanzimat 1839 tarihi ile sınırlı değildir. Bu tarihin öncesi ve sonrası da vardır. Çünkü klasik düzen XVI. yüzyılda bozulmaya başlamıştır. Böylece XIX. yüzyılda siyasî hayatımızda bir ikilik doğar. «Biri yeniye, Avrupalılığa, ıslahata, diğeri eskiye, şarklılığa, muhafazakârlığa temayül eden» görüşler etkisini birbirleri ile mücadele halinde gösterirler⁵⁰.

Ekole göre Tanzimatla birlikte müslümanların hristiyanlara üstün olduğu fikri de yok olur. Her iki cemiyeti kaynaştırmak isteyen cereyanlar oluşmağa başlar⁵¹. Oysa «hristiyan ve müslüman unsurlar arasında müşterek bir vatan fikrinin husulü, emperyalizmin işine gelemezdi»⁵². Ayrıca her müslüman cemiyetinin müslümanlığı kendilerine göre farklı idi. Dinî temellere dayalı bir birlik ideolojisi yoktu. Taâ ki E. Renan 1880'lerde «müslümanlığın terakkiye mâni bir din olduğu» fikrini ortaya atıncaya kadar. Bu tarihten sonra meselenin ideolojisinin tüm dünyaya yayıldığı görülür. Amaçları da müslümanlığı, ona sonradan karışan unsurlardan temizleyerek eski saflığına döndürmektir⁵³.

İstanbul ekolüne göre aile hayatımızdan iktisadî hayatımıza kadar tüm toplumu sarsan; sosyal tabaka ve zümrelerin kendi nizamlarını yitirmelerine yol açan Tanzimat'ın; iç şartlar kadar dış zorlamalar sonucu oluştuğu fikrinde olduğunu da biliyoruz⁵⁴.

Tanzimat döneminde çeşitli bilimler ülkemize girmiş ve yerleşmiştir. Fen ağırlıklı bu bilim dalları yanında sosyal ağırlıklı bilimler de ülkemizdeki ağırlığını hissettirmiştir. Bu sırada çeşitli gazeteler yayınlanmaya başlamış ve Türk fikir adamları bu gazeteler sayesinde fikirlerini yayarak görüşlerini halk kesimlerine kadar ulaştırmışlardır. Böylece Türk fikir hayatı Şinasi'yi, Ali Suavi'yi, Namık Kemal'i, Ohannes Paşa'yı, Ahmet Mithat Efendi'yi tanımıştır. Türk kamuoyu aynı zamanda yeni fikir akımları ile daha yakından temasa

50 Z.F. Fındıkoğlu, «Tanzimatta İctimai Hayat», Tanzimat adlı eserden ayrı basım, İstanbul, 1940, s. 3-9 arası.

51 Z.F. Fındıkoğlu, a.g.m., s. 11-12 arası.

52 Z.F. Fındıkoğlu, a.g.m., s. 13.

53 Z.F. Fındıkoğlu, a.g.m., s. 14-15 arası.

54 Z.F. Fındıkoğlu, a.g.m., s. 23-35 arası.

geçmiş ve yeni bakış açılarının ülke çıkarları ile bağlantılarını görmeye çalışmıştır⁵⁵.

İstanbul ekolüne göre asıl siyasî felsefe 'Genç Türkler' hareketi ve Meşrutiyetten sonra Ziya Gökalp'in içtimaiyat cereyanı ile Prens Sabahattin'in 'mesleki içtimai'si vasıtasıyla modern ve Avrupalı bir şekle girmiş ve ülkenin sorunlarına eğilen toplumsal felsefe halini alabilmiştir⁵⁶.

Ekole göre, Tanzimatı izleyen Meşrutiyet devrinde (1875-1908), hürriyet fikirlerinin gelişmesi ve garp kapitalizminin etkisi ile ülkemizde burjuvazi hareketi başlamıştır. Bu dönemde Ali Suavi eklektik bir zihniyete sahiptir: (1) itikadda islâmci, (2) siyasette Osmanlıcı, (3) kanda milliyetçi. Namık Kemal'in 'ittihadı anasır' ülküsü de o dönemde bütün nesle sinmiştir. Ali Suavi'nin korumacı iktisadı karşısında Namık Kemal'in, Sakızlı Ohannes Paşa'nın, Mithat Efendi'nin liberal iktisadlarını görüyoruz. Fakat aynı zamanda garp sermayesine bütün kapıları açan Ohannes Paşa iktisadı karşısında «İslâm-Türk» burjuvazisini canlandırmak isteyen Namık Kemal iktisadı vardı⁵⁷.

Ekol, Gökalpçiliğin doğuşunu da şöyle açıklamaktadır: «Tabiat bilimlerinde materyalist izahlar tepki görmezken, aynı anlayışın toplum sorunlarına taşınması, sorunların bütün çıplaklığı ile gösterilmesi iyi karşılanmıyordu. Bu nedenle toplumsal sorunları ifade edecek bir dil gerekiyordu ki, bilimden hareket etsin ve 'efkârı umumiye'yi rahatsız etmesin:... dine, ahlâka, dile... ve bütün içtimai kıymetlere karşı muhafazakâr bir bakışla hâkim zümrenin yapmak istediği reformeye uygun olsun... İşte bu ihtiyaç, Ziya Gökalp'in içtimaiyat ilmine göre» başlığından alıyordu. Bu durumda pozitivism kolayca idealizm'e dönüşebiliyordu⁵⁸.

İstanbul ekolünün Ankara ekolünden ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi de, köy sosyolojisine önem vermemiş olmasıdır.

55 H.Z. Ülken, «Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri», Tanzimat adlı eserden ayrı basım, İstanbul, 1940, s. 1-8 arası.

56 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 19.

57 H.Z. Ülken, «Meşrutiyetin Tereddüd Devri», İnsan Mecm., sayı: 10, İstanbul, 1939, s. 770.

58 H.Z. Ülken, «Türkiye'de Pozitivizm Temayülü», İnsan Mecm., sayı: 11, İstanbul, 1939, s. 852.

Ankara ekolünün köy konusunda kaleme aldığı pek çok araştırmaya karşılık; İstanbul ekolünden üç hocanın birlikte kaleme aldıkları -bu hocalardan Cahit Tanyol tez çalışmamızın dışındadır- tek makale; Karataş Köyü Monografisi, yüzeysel bir incelemeden ileriye gitmemektedir⁵⁹. Buna karşın, köy sosyolojisinin geçmişi hakkında en önemli makaleyi de İstanbul ekolü yayınlamıştır⁶⁰. İstanbul ekolünden izlediğimiz bir başka özellik de, 1940'larda ve daha sonraları Ankara ekolüne karşı besledikleri sempatinin kaybolarak, eleştiriye dönüşmesidir. Buna göre, Ankara ekolü, alt yapı hadiselerinin üst yapı hadiselerini belirlediğini öne sürmektedir. «Bu tek taraflı izah yolunu tutanlar *écologique* metoda dayanmakta, bazı Amerikan sosyologlarının içtimai sınıflara ait tetkiklerinden faydalanmaktadırlar» denilmektedir⁶¹.

Batı konusunda ise İstanbul ile Ankara ekolünün görüşleri paralellik gösterir: Batı ile evrensellik özdeştir. Dünyada geçerli olan tek medeniyet, Batı medeniyetidir ve bizim de en kısa zamanda bu medeniyete katılmamız gereklidir. O nedenle de ekol, Batı medeniyetinin kaynağı saydığı Fransız devrimi ile hümanizma konularının tarihi kökenlerini vererek, bizim de bu kaynakları iyi değerlendirmemiz gerektiği imâsında bulunmak istemektedir. Fransız devrimini, evrimci bir gelişmenin ürünü sayan ekol, buradan hareketle bizdeki Batılılaşmanın da evrimci bir yol izlemesi gerektiği ve devrimci değişmelerin yanlış yönlere yönelme tehlikesi taşıyabileceği kaygusu dile getirilmek istenmektedir⁶².

Batı'da yerleşen Avrupa sosyalizmi veya sosyal demokrasi anlayışı, Batı'da geçerli bir ideolojik tutum olduğu için, İstanbul ekolünce övülürken; Batı'da teorisinin yapılmasına rağmen yerinde tatbik edilemeyen komünizm ideolojisi şiddetle eleştirilmiştir: Komünizm totaliter bir rejim olduğu için geri bir tarım ülkesi olan Rusya'da yerleşirken; sosyalist anlayış Batı ülkelerinde etkili olmuştur,

59 Konuyla ilgili olarak bkz.: Ülken-Kösemihal-Tanyol, «Karataş Köyü Monografisi», *Sosyoloji Dergisi*, sayı: 6, İstanbul, 1950.

60 H.Z. Ülken, «Türkiye'de Köy Sosyolojisi», *Sosyoloji Dünyası Dergisi*, cilt I, sayı: 1, İst. 1950.

61 H.Z. Ülken, a.g.e., s. 25.

62 H.Z. Ülken, «Fransız İhtilâli ve Eski Rejim», *İstanbul Mecm.*, sayı: 65, İstanbul, 1946, s. 3-5 arası.

görüşüne yer verilir. Sosyalizm ile komünizmi kesin olarak ayıran İstanbul ekolü, olayı şöyle değerlendirir :

1 — Sosyalizm, sanayileşme olayına bağlı bir iktisadî düşünce tarzıdır.

2 — Günümüzde Batı ülkelerinin sosyalizm anlayışı ile komünizm anlayışları kesin olarak ayrılmıştır.

3 — Komünizm, çalışan insanın tüm haklarını ve özgürlüklerini elinden alarak onu köle gibi çalıştırırken, sosyalizm 'mülkiyette orta yol' anlayışını getirmiştir.

4 — 'İctimaî siyasetin emrettiği yolda yürüyerek ülkemizde de işçi sendikalarının kurulması gerekmektedir. Sendikaların ülkemizde gelişmesi için de işçilerin;

- a. Dış tesirlere kulak asmamaları,
- b. Milli çıkarları korumaları,
- c. Siyasî partilerle olan ilişkilerinde tarafsız olmaları ve siyaset yapmamaları,
- d. Yalnız kendi çıkarlarını aşırıya kaçmadan savunmaları, gereklidir⁶³.

İstanbul ekolünün kendisini nasıl değerlendirdiğini görebilmemiz için ekolün sosyoloji anlayışını da izleyelim. Böylece ileriye sürdüğümüz bazı yargıların kaynaklarını daha yakından görmüş oluruz. Ekolün bir özelliği, ele aldığı konunun tarihi gelişim seyrini, ele aldığı konu ile birlikte aktarmasıdır. 'İnsanî ilimler mümkün müdür?' sorusuna cevap aranırken uygulanan yöntem de böyledir. Ekolün yazarlarından H.Z. Ülken, makalesinde önce sosyoloji tarihindeki bilimleri sınıflandıran teorileri aktarır ve daha sonra sorusuna cevap arar; 'insanî ilimler mümkün müdür?'. Ve cevabı insanî ilimler mümkündür, fakat onların gerçek bir de değerler teorisine dayandırılmaları gerekir⁶⁴.

İstanbul ekolüne göre «sosyolojinin mevzuu ictimai münasebetler ve değişimlerdir». Sosyolojinin usulü kendi mevzuunu işlerken

63 Konuyla ilgili olarak bkz.: Z.F. Fındıkoglu, «İki Çeşit Sosyalizmin Düşünce Akideleri», İş Mecmuası, sayı: 80, İstanbul, 1948. Ve yine Z.F. Fındıkoglu, «Sosyalizm ve İctimaî Siyaset», İş Mecmuası, sayı: 131, İstanbul, 1952.

64 H.Z. Ülken, «İnsanî İlimler Mümkün Müdür?», Sosyoloji Dergisi, sayı: 4-5, İstanbul, 1949, s. 46.

kendi hususiyetlerine göre doğacaktır. «Buna göre toplumsal olaylar iki yoldan incelenebilir: (a) Doğrudan doğruya gözleyebileceğimiz ve tekrarlanan değişmeler, (b) Detaylı gözlemle kavradığımız ve tekrar edilemeyen değişmeler»⁶⁵.

Ekole göre toplumsal ilişkiler sahasında iki tür olayla karşılaşırız: Temel hadiseler ve 'müstak hadise'ler. Her cemiyette görülen bu olayların, insan şuurundaki subjektif yansımalarına 'müstak hadise'ler denir. Yani iş organizasyonları toplumların temel hadiseleridir. Bunun toplumun üst yapısına yansıyan şekli 'müstak hadiseler' dediğimiz ikinci neviden olaylardır⁶⁶.

Ekole göre «en geniş içtimai zümre sınıf olduğuna göre, en büyük içtimai münasebetler, sınıf münasebetleri ve sınıf tezatlarıdır»⁶⁷.

İstanbul ekolüne göre sosyologlar, toplumsal ilişkiler sahasını, oluş sırasında kavrayacak ve canlı olayları tesbit ederek toplumun yapısına nüfuz edecektir. Daha sonra bu izlenimlerini istatistik, etnografya, tarih gibi bilimler yardımı ile açıklayacaktır⁶⁸. Sosyolojinin de belirli çalışma alanları ve sınırları vardır. Yoksa herşeyi ele alma iddiasında olan bir ilim değildir. «Hususî içtimai ilimlerin bütün mevzularını kendisinde eritmez. Onlarla müşterek cihetleri olmakla beraber ayrı cihetleri de vardır. Yalnız bu hususî beşeri ilimleri bir bakımdan birleştirmek ve bir bakımdan onlara temel olma vazifesi görür»⁶⁹. İstanbul ekolü, insan varlığını sosyal bilimlerin ortak konusu olarak ele alır ve felsefi tahlil yolu ile subjektifleşme olayından objektifleşme olayına doğru veya psikolojiden sosyolojiye bir ilişkiler şeması ortaya koyar. Daha sonraki aşamalarda ise diğer sosyal bilimler, sosyolojiye bilgi iletirler⁷⁰.

İstanbul ekolü, sosyolojinin iki önemli konusu, hukuk ve iktisat sosyolojileriyle de meşgul olmuşlar ve bu konularda makaleler ka-

65 H.Z. Ülken, «Sosyolojinin Mevzuu ve Usulu», Sosyoloji Dergisi, sayı: 1, İstanbul, 1942, s. 13.

66 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 23-27 arası.

67 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 32.

68 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 51.

69 H.Z. Ülken, «Sosyolojinin Sınırları», Sosyoloji Dünyası Dergisi, cilt I, İstanbul, 1951, s. 42.

70 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 43.

leme almışlardır. Fakat konuların 'zorunlu ders' olarak verilmesinin gerekliliği; yazarların zoraki ve ortalama bilgiler aktarmaktan ileriye gidemediklerini göstermektedir. Örneğin, 'Hukuk Sosyolojisi, Mevzuu ve Gayesi' adlı makalede tarihi bilgiler verilir; hukuk ve sosyoloji mensuplarının işbirliği yapmaları gerektiği bildirilir; ortak kanunlara ulaşma gereği vurgulanır. 'İktisadi Sosyoloji' adlı makalede de çeşitli iktisadi okulların görüşleri kısaca aktarılmaktadır⁷¹.

1940'lı yıllarda, aydınların üzerinde en çok durdukları konulardan biri de sanat ve edebiyat sosyolojisidir. Gerek İstanbul ekolü ve gerekse Ankara ekolü, bu konularla yakından ilgilenmişlerdir. İstanbul ekolü mensupları daha da ileriye giderek sanat ve edebiyat alanında ürünler vermişlerdir. İstanbul ekolüne göre roman aracılığı ile toplumların ve sınıfların hâkim değerleri hakkında bilgi edinmek mümkündür⁷².

İstanbul ekolüne göre dünyada tek bir medeniyet vardır: Garp medeniyeti. Diğer medeniyetler geçmişte kalmış ve varlıklarını kaybetmişlerdir. «Bu manada garplılaşmak demek kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmek demektir. Biz garplıyız ve garplı olacağız demek rasyonel ve üniversal dünya medeniyetine katıldık ve katılacağız demektir»⁷³. Ekol her şeyimizle Batılı olmamız gerektiğini savunarak, «ilim ve teknik bahis konusu olduğu zaman, 'şarklı' olduğumuzu ileri sürerek herhangi bir inkılâptan veya fedakârlıktan çekinmek; ahlâk ve siyaset bahis konusu olduğu zaman şarklılığı mazeret ve bahane olarak göstermek kadar yanlış bir şey olamaz» denmektedir⁷⁴. «Rasyonel düşünce, ilim, felsefe bu medeniyetin eseridir. Şahsiyet (kişilik) bu medeniyet içinde gelişmiş, hür ve mesul insan-

71 Konuyla ilgili olarak bkz.: Z.F. Fındıkoğlu, «Hukuk Sosyolojisi, Mevzuu ve Gayesi», Sosyoloji Dergisi, sayı: 2, İstanbul, 1943. Ve H.Z. Ülken, «İktisadi Sosyoloji Dergisi, Sayı: 3, İstanbul, 1945-1946.

72 H.Z. Ülken'in resim yaptığını ve roman yazdığını biliyoruz. Hatta, Prof. Tanyol'un deyimıyla, H. Ziya'nın bugün unutulmuş bir romanı, Kurtuluş Savaşı'nı en iyi anlatan üç roman arasındadır. Kösemihal'in de müziğe aşırı bir düşkünlüğü olduğunu ve klasik parçaları icra ettiğini biliyoruz. Söylendiğine göre, İdil Biret'i ilk keşfeden Prof. Kösemihal'dir.

73 H.Z. Ülken, «Şark ve Garp», İstanbul Mecmuası, sayı: 70-71, İstanbul, s. 2-3 arası.

74 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 3.

ların idaresi, yani demokrasi bu medeniyette doğmuş ve yemişlerini vermiştir»⁷⁵.

İstanbul ekolü'nün yakından tâkip ettiği ve makaleler kaleme aldığı konulardan biri de din sosyolojisidir. Ekole mensup üç hocanın da ilgi alanına giren bu konuda Kösemihal 1935 yılında Allah Nedir?; Ülken 1943 yılında Dini Sosyoloji adlı çalışmalarını yayınladılar⁷⁶.

Ekol, tek Tanrılı dinlerin, eski dinlerin izlerini taşıdığı ve dinin bir tekâmül çizgisini izleyerek gittikçe mükemmelleştiği fikrindedir. Buna göre Hristiyanlıkta, putatapan dinlerin izleri bulunurken; İslâmiyette yine daha önceki tek Tanrılı ve çok tanrılı dinlerin kalıntıları görülür. Böylece İslâmiyetin veya Hristiyanlığın âyetlerle gökten inen, yepyeni kurallar getiren ve eskiyle tamamen ilişkisini koparan dinler olduğu görüşü kabul edilmemektedir. Başka bir anlatımla tek Tanrılı dinlerin eski inançları yeren tüm iddiaları reddedilmiş olmaktadır.

Ekole göre, «beşerî dinler, insanlığa vicdan hesaplaşmasını öğretmiş, ona sürünün içinde kişiliğinin hür ve muhtar yerini göstermiştir»⁷⁷. Konuya ilişkin görüşlere devamla; «insanlık yüzbin yıldan fazla içinde yaşamış olduğu eski itikadlardan kolay kolay sıyrılamamıştır. Hristiyanlık Akdeniz havzasındaki bütün eski putatapan dinleri ortadan kaldırarak onun yerinde iki bin yıldan beri hâkim olduğu halde bu eski dinlerin birçok arta-kalanları onun içrisine sokulmuş, yeni kelimeler altında devam etmiştir... İslâmiyet (de) Arabistan, İran, ve Şimali Afrika'nın birçok eski itikadları ile karışmış ve onları bir dereceye kadar devam ettirmiştir. Bütün bu vakalar bize en radikal sayılan devrimlerin bile evrimsiz hareket etmediğini ve insanlık onbinlerce yıllık alışkanlıklarını kolay kolay bırakmadığını gösteriyor»⁷⁸.

İstanbul ekolü, 'İslâmiyette eski dinlerin izlerini ararken görüşlerini daha somut örneklerle ortaya koymaktadır. Ekole göre

75 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 4.

76 Din konusunda Z.F. Fındıkoğlu'nun da makaleleri bulunmaktadır.

77 H.Z. Ülken, «Hristiyanlık ve Putatapan Dinler», İstanbul Mecmuası, sayı: 62, İstanbul, 1946, s. 2.

78 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 2.

«İlk önce kitaptaki dinle, hayattaki dini ayırmak lâzımdır»⁷⁹. İslamiyetteki eski dinlerin izleri konusunda verilen örneklere gelince; «İslâmiyet putlara tapınmayı kaldırıyor ve tek Tanrı fikrini getiriyordu. Fakat bu fikir peygamberden önce, Mekke sitesinde Hanifler tarafından müdafaa edilmekte idi. Hanifler kendilerinin İbrahim neslinden olduklarını iddia ediyor ve putları kaldırarak temsalsiz olan tek Tanrı'ya ibadet edilmesini istiyorlardı»⁸⁰. İslâmiyet evrensel olduğunu iddia ediyordu ama aynı iddia kendisinden önce gelen Hristiyanlıkta da görülmekteydi⁸¹. «İslâmiyetin esaslı farzları olan namaz, oruç, zekât ve haccın az çok farklı şekillerine İslâm'dan önceki Arap itikatlarında da rastlanmaktaydı... Mekke'deki mühim siyasî-dinî işlerde esasen İslâm'dan önce de peygamberin ailesine mahsus bulunuyordu... Bu mevkiin ele geçirilmesi için uzun aile kavgaları olmuş ve nihayet peygamberin ailesi hâkim olmuştu. Yalnız bu hadise bile İslâmiyetin nasıl önceden hazırlanmış olduğunu göstermeye kâfidir... Kur'anın metni tetkik edilecek olursa, orada birçok eski Sami itikatlarının, İbranî kıssalarının devam ettiği görülür»⁸².

İstanbul ekolü yukarıdaki örnekleri verdikten sonra, insanlığın kökleşmiş müesseseleri tamamen yıkarak, inkılâp yapmasının ve bu inkılâbı da sonuna kadar götürmesinin çok güç olduğunu, şimdiye kadar böyle bir şeyin başarılamadığını vurgular⁸³.

Ekol, daha çabuk gelişebilmemiz, daha çabuk Batılılaşmamız için liberalizm yerine iktisadî devletçiliğin yararlı olacağını ve bu nedenle de Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçiliği benimsediği görüşündedir. Rejimin teminatı açısından ve «sosyal zaruretlere cevap veren bir organ» olması münasebetiyle de güçlü bir orta sınıf oluşturulması gerekmektedir. «Sınıfsız bir cemiyette (orta sınıflar), tekrar ve kendiliğinden belirir»⁸⁴.

79 H.Z. Ülken, «İslâmiyette Eski Dinlerin İzleri», İstanbul mecm., sayı: 63, İstanbul, 1946, s. 4.

80 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 4.

81 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 4.

82 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 4.

83 H.Z. Ülken, a.g.m., s. 5.

84 Z.F. Fındıkoğlu, «Orta Sınıf Meselesi», Çalışma Dergisi, sayı: 6, Ankara, 1946, s. 12.

GENEL DEĞERLENDİRME :

1940'ların sosyolojisi aşlında dergiler etrafında şekillenir. Gerek Ankara ekolü olsun, gerekse İstanbul ekolü olsun, yeni ve canlı fikirlerini ilkin dergiler kanalı ile okuyucularına iletirler. Dergiler, yazılan konulara göre seçilir. Örneğin Fındıkoğlu'nun 1934'te çıkarmaya başladığı İŞ DERGİSİ Alman ağırlıklı fikirleri tanıtırken, idealizm eğilimleri taşıyan Mehmet İzzet'e geniş yer verir; Gökalp'i tanıtır. Bunun yanında Alman sosyal bilimcilerinin yazıları da bu dergide yer alır. Sosyal siyaset konularını ele alarak işlerler; tek sayfalık makalelerden bir kaç sayfalık makalelere kadar düşünce tarihine ait yazılara yer verilir. Yine bu dergide H. Ziya'nın, Nadir Nadi'nin ve özellikle Orhan Tuna'nın imzalarına rastlamak mümkündür. Bunun yanında Ankara ekolü hocalarının imzalarına bu dergide rastlamıyoruz. İstanbul ekolünden Fındıkoğlu'nun bu dergisi yanında aynı ekole mensup H.Z. Ülken 1937-1943 yılları arasında İNSAN DERGİSİ'ni yayınlar. Derginin müdürü H.Z. Ülken'in deyimi ile amaç, «memleketi tanıma meselesine birinci derecede ehemmiyet vererek memleketimizde yapılmış tarihi ve statistik mahiyetteki Durkheim sosyolojisinden ziyade Sabahattin ve Mehmet Ali Şevki'nin ileri sürdükleri ve tatbikine başladıkları tecrübi sosyoloji yönünün tutulması»⁸⁵; olsa da felsefeden bilim tarihine, Türk düşünce tarihinden halk edebiyatına her konuda yazarın makalelerine rastlamak mümkündür. Yine aynı dergide Ankara ekolünden Behice Boran'ın imzasına da rastlıyoruz. İstanbul ekolü, ders notları ile daha teorik sosyoloji konularını ise 1942 tarihinde çıkmaya başlayan SOSYOLOJİ DERGİSİ'nde yayınlar. Fındıkoğlu milliyetçilik duygularına hitâp eden yazılarına ÇİĞİR DERGİSİ'nde yer verirken, resmi ideolojinin savunuculuğunu yapan dergilerden ÜLKÜ'de de yazar. Fındıkoğlu bu dergiler yanında daha pek çok dergi ve gazete-de yayın hayatına devam eder. Bunlardan ikisinin ismini vermekle yetinelim : İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ DERGİSİ ile İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ DERGİSİ. H. Ziya'nın Türkçülüğe ve evrimci görüşlerine ait yazılarına da İSTANBUL MECMUASI'nda rastlamaktayız. Bu dergideki

85 H.Z. Ülken, «Türkiye'de Köy Sosyolojisi», Sosyoloji Dünyası Dergisi, Cilt I, no: 1, İstanbul, 1951, s. 23.

makaleleri gerçekten önemli ve orijinaldir. Ayrıca H.Z. Ülken'in de Fındıkoğlu'nda olduğu gibi imzasını pek çok dergi ve gazetede görmek mümkün. İstanbul ekolünün bu iki elemanı dışında N.Ş. Kösemihal'in ele aldığımız konular dahilindeki makalelerine yalnız SOSYOLOJİ DERGİSİ'nde yer verilmiştir.

Ankara ekolüne gelince, onların da Sosyoloji Dergisi karşısında, üniversitenin çıkardığı AÜDTOF DERGİSİ yayın organları sayılabilir. Bunun dışında Behice Boran'ın sahipliği ve müdüreliliğini yaptığı YURT ve DÜNYA DERGİSİ ekolün görüşlerini açıklamakta kullandığı dergilerdir. Bu iki dergi sol içeriklidir. Boran'ın deyimi ile «Adımlar kanımca daha tutarlı ve belirgin bir ideolojik çizgi-deydi»⁸⁶. Türk sosyolojisinin yeni başlıkları bu dergilerde şekillenip yayınlanmıştır. Ankara ekolünün kullandığı dergilerden biri de Le Playci olarak tanınan SİYASİ İLİMLER MECMUASI'dır. Ankara ekolü deneysel sosyolojiye ilişkin makalelerini bu dergide yayınlamıştır. Ekolün gerici saydığı bir görüşün temsilcisi olan bir dergiyi kullanması da ayrıca ilgi çekici ve yoruma muhtaç bir konudur.

Ankara ekolü toplumda tek konuyu ele alarak durum tesbitinde bulunmuş ve olayları irdeleme yolunu seçmiştir. Bu konuların başında sosyal değişme, Batılılaşma, ekonomik sosyoloji, köy sorunu, gençlik, aile sosyolojisi, ırkçılık, propaganda gibi konuları sayabiliriz... İsimlerini saydığımız başlıklar dışında daha pek çok konu ele alınmış ve işlenmiştir. Aslında Ankara ekolünün ele aldığı ve görüşlerini yoğunlaştırdığı iki konu vardır: Bunlar, (a) Sosyal değişme, (b) Sosyal değişmeye bağlı olarak Batılılaşmak. Ankara ekolünün ileriye sürdüğü fikirleri sistemleştirdiğimizde görürüz ki sosyal değişme, teknik araçların kullanım sıklığı ile ivme kazanır ve gündelik hayatta ne kadar çok teknik araç kullanılırsa o kadar hızlı bir değişme meydana gelir. Değişmeyi hızlandıracak güç de devlettir. Devletin sosyal realitede yapacağı bazı tadilatlarla amaca ulaşmak mümkündür. Örneğin köylere teknik araçlar sokacak; radyo, telefon, elektrik gibi, Tarımda en modern makineler kullanılacak ve işsiz kalan istihdam fazlası işgücü şehirlere göç ederek

86 Behice Boran, Uğur Mumcu'nun Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazı dizisinde bahsetmektedir; «Bir Uzun Yürüyüş», 6 Ağustos 1986. Bu yazı dizisi daha sonra Uğur Mumcu tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.

işçi sınıfına katılacaktır. Devletin yapacağı bir başka iş; büyük tarım işletmelerine son vermek, ağaların elindeki fazla toprakları almak, toprak reformunu yapmak ve tarımda kapitalizme dayalı verimli aile işletmeleri kurmaktır.

Ankara ekolüne göre tüm değişme çabalarının varacağı son durak, Batı uygarlığına herşeyimizle katılabilmektir. Yoksa Tanzimat düşünürlerinin istediği ve yaptıkları gibi salt taklitçi bir Batıcılık bize yarar sağlamaz. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, ekol, Türkiye'nin bağımsızlığını koruyarak, Batı'nın yanında, diğer Batı ülkeleri kadar güçlü bir şekilde bulunmalıdır. Yoksa, bağımsızlığını kaybetmiş bir Türkiye, Batı'nın ancak sömürgesi olabilir.

Ankara ekolü, Türk sosyolojisine yeni başlıklar kazandırmış ve bu sosyoloji disiplinlerinin sistemli şekilde işlemiş olması, onu İstanbul ekolünden ayıran en önemli faktördür. Bu yeni disiplinler Köy sosyolojisi, şehir ve endüstri sosyolojisi ile birlikte ekonomik sosyoloji ve gençliğin sorunlarıdır.

Köy konusunun ele alınışı yeni değildir. Üniversite dışında bulunan ve Prens Sabahattin'in devamcılarında olan Mehmet Ali Şevki Bey ile Eminönü Köycülük Bürosu'ndan S. Demirkan'ın konuya ilişkin araştırmaları mevcuttur. Köycülük, Türk edebiyatını da hayli ilgilendirmiş ve ünlü romanlar kaleme alınmıştır. Fakat köyün ilk defa sosyolojik olarak ciddi bir şekilde üniversiteye girmesi Ankara ekolü ile olmuştur. İstanbul ekolü ise öğrencilere yaptırdığı monografi çalışmalarıyla yetinerek bu çalışmaları Sosyoloji Dergisinde yayımlamıştır.

Köy konusundaki amacın da Batılılaşma yarışında kırsal kesimin hızını tesbit ederek uygulanabilecek teorilere ulaşmak olduğu görülür. Daha sonraki tarihlerde Mübceccel B. Kiray'ın «Tampon Kuramı» da bunu kanıtlar. Değişmenin hızına göre belirlenmiş olan Tampon Kuramı, toplumdaki işlevsel bütünlüğü sağlar⁸⁷.

Ankara ekolünün Türk Sosyolojisine getirdiği konuların başında şehir ve buna bağlı olarak endüstri sosyolojisi olduğunu belirtti. Gerçi H.Z. Ülken'in 1930'lardan sonra şehir sosyolojisine ilişkin

87 Emre Kongar, Türk Toplum Bilimcileri I, İstanbul, 1982, s. 458-459.

bir dizi makaleyi İstanbul Belediyesi Dergisi'nde yayınladığını biliyoruz. Ancak, Ankara ekolünün konuya yaklaşımı daha sistemli ve düzenlidir; yeni sosyoloji anlayışının ürünü olarak konu işlenir. Batıya ulaşmanın en kestirme yolları araştırılarak daha çabuk nasıl Batılılaşırız ve şehirleşme hızının bu erekteki etkisinin ne olduğu sorularına cevaplar aranır.

Şehirler yoğun ve aktif nüfus kitleleri ile gelişmeye açık yerlerdir. Köylerden göç eden kitleler kentlerde gelenekçi yaşamlarını terk ederek şehrin hızlı yaşamına ayak uydururlar. Bu kitleler aynı zamanda sanayinin ihtiyacı olan işgücünü de karşıladığı için toplumsal değişme konusunda iki yönlü rol oynarlar: (a) şehirleşme, (b) sanayileşme.

Kısaca, sanayileşen Türkiye'de köylüler işçi sınıfına dönüşürken; kapalı ve muhafazakâr köy hayatından kentlerin aktif kitleleri oluşur. Şehirlerimiz gelişirken bilinçli bir işçi sınıfı doğar.

Ankara ekolünün İstanbul'dan ayrılan bir özelliği de ekonomik sosyolojiye verdiği önemdir. Bu alanda ilk defa çeviriler yayınlayan Niyazi Berkes daha sonra kapitalizmin gelişmesi ve çarpıklıkları hakkında telif makaleler de yayınlamıştır. Ekolün diğer elemanlarından Behice Boran'ın da aynı konularda makaleleri mevcuttur. Ankara ekolüne göre toplumdaki değişimin ekonomik yapı ile doğrudan bağlantısı vardır. Eğer geri kalmışsak, rasyonel zihniyete sahip değilsek, gelenekçi bir yaşam tarzını benimsiyorsak tüm bunların nedeni ekonomik yapımızdan kaynaklanmaktadır. Küçük el sanayi ve aile işletmeleri gericiliğin ve gelenekçiliğin temelidir. İlerlemek için önce bu çökmüş ekonomik enkazları temizlemek ve şehirleşerek büyük sanayiye ulaşmamız gerekir. Böylece durgunluk sona erecek, aktif ve yenilikçi bir toplum doğacaktır.

Ankara ekolüne göre toplumda gördüğümüz her kurumun, her olayın, her geleneğin bir görevi-fonksiyonu vardır. Hiç bir kurum, gelenek, olay havada kalan, anlamsız bir şey değildir. Örneğin bazı yörelerde alınan başlık parası bile kaybedilen işgücünün karşılığıdır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul ekolü aslında gelenekçi sosyoloji ekolünün devamıdır. Eski geleneğinden tek sapma yaptığı yön, Alman sosyolojisine açılmış olmasıdır. O da Kara Avru-

pası sosyolojisinin içindedir. Ele aldığı konular da üç aşağı beş yukarı daha önceki Türk sosyolojisi ile aynıdır. Yeni bir iddiası yoktur. Ankara ekolü gibi büyük umutlar da taşımaz. Oysa Ankara ekolü yeni bir sosyoloji anlayışı ile ortaya çıkmıştır: Amerikan sosyolojisi, ele aldığı konular sistemli bir amaca hizmet eder: Batılılaşma; yaptıkları iş, toplumda olan ve olmakta olan somut konuların sosyoloji disiplinleri çerçevesinde ele alınmasıdır. Buradan yeni teorilere ulaşılacak ve toplumun ilerlemesi için uygun formüller hazırlanacaktır. Böylece ülkemiz hem geri kalmışlıktan kurtulmuş olacak ve hem de Batı'yla tamamen bütünleşecektir.

İstanbul ekolüne gelince; ekolün görüşlerini tek bir kalıba sokmak zordur. Ekol, materyalist ve determinist bilim anlayışı yanında milliyetçilik görüşünü taşıyanların duygularını da ihmal etmez. Metafizik görüşlere karşı çıkılırken çoğu defa ve özellikle 'Aşk Ah-lâkı' ile metafizik yapılır. Ekolün en renkli kişisi sayabileceğimiz H.Z. Ülken, Durkheim'den Le Play'e, Marx'a, Gurvitch ve daha pek çok düşünürü kadar birbirine taban tabana zıt görüşlerin izlerini taşır. Örneğin Durkheim ve Gökalp'in pek çok görüşünü kabul etmekle beraber Le Play okulunun yöntemlerinden ülkenin sorunlarını tanımlama yararlanılacağını açıkça vurgular ve ilk doçent arkadaşı N.Ş. Kösemihal'i bu alana kanallize eder (Ülkemizdeki ilk sosyoloji profesörü H.Z. Ülken ve ilk sosyoloji doçenti N.Ş. Kösemihal'dir.). İş organizasyonunu toplumsal ilişkilerde birinci etken olarak kabul etmesi, evrime, determinizme, materyalizme olan inancı ile de Marksizm'e meyillendir. Felsefeye ve özellikle bilgi teorisine yakınlığı ile de tanınan Ülken, tüm bu özelliklerinin yanında özgün bir romancı ve ressamdır. Fındıkoğlu da felsefî eğilimleri ve Fransız etkisinin yanında özellikle Alman sosyolojisine yakınlığı ile tanınır. Sosyal siyaset anlayışını arkadaşı Orhan Tuna ile birlikte ülkemizde yerleştirmeye çalışmıştır.

Geleneksel sosyolojimiz içerisinde de özellikle felsefî konulara, Türk düşünce tarihine, hukuk sosyolojisine ve belirli bir sistem izlemeden daha pek çok konuyu ele alan ekol, bunların yanında İslâm felsefesi, din sosyolojisi, ekonomik düşünce tarihi, aile sosyolojisi, işçi sorunları ve sendikacılık, ırkçılık, halk edebiyatı ve halk ruhu, resim vesair başlıklar altında yazarlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat ele alınan konularda somut, güncel toplum çıkarları yerine, genellikle teorik-tarihi gelişimleri izlenmiştir.

İstanbul ekolü ile Ankara ekolü hiç mi aynı konulara değinmişlerdir? Çalışmamızda izlediğimiz kadarı ile iki ekolün ortak olarak ele aldığı ve üç aşağı-beş yukarı aynı görüşlere yer verdikleri konular mevcuttur. Bunun yanında aynı konuları ele almalarına karşın farklı sonuçlara ulaştıkları konu başlıklarına da tanık olmaktadır.

İki ekolün göze çarpan bir başka önemli benzerliği, Batılılaşmanın zorunlu olarak görülmesi ve gösterilmesidir. Diğer ortak yanlarından biri de demokrasiye olan inançlarıdır.

İki ekolün ortak olarak ele aldıkları Türk düşünce tarihine yaklaşımlarında ise farklılık görülür. Ankara ekolünün Türk düşünce tarihine bakışı oldukça eleştirel bir yaklaşımı içermektedir. Konunun derinlemesine tetkikine ise gidilmez. Bazı düşünürlerimiz hakkında ortalama bilgiler verilmekle yetinilir. İstanbul ekolünün yaklaşımı ise daha kapsamlıdır. Ekol, Türk düşünce tarihindeki bazı akımların devamını sağlamayı amaçlar niteliktedir. Yaptığı etütler ise bugün bile tek kaynak özelliği taşır.

Ortak olarak sergilenen fakat taban tabana zıt olan bir başka konu da iki ekolün bilim anlayışlarıdır. Ankara ekolü bilimin toplum çıkarları doğrultusunda kullanılması görüşünde iken, İstanbul ekolü, soyut ve gündelik çıkarların üstünde bir bilim anlayışına sahiptir; sanat ve edebiyat konusunda da aynı yaklaşım hakimdir. Ankara ekolü bilim gibi sanatın da sınıf çıkarlarının bir ürünü olduğu görüşündedir. Böyle bir anlayışla çeşitli sonuçlara varmak ve toplumu, bütünlüğü içerisinde değerlendirebilme kolaylığı sağlanmış olunuyor.

Tüm bu değişmeler Türk sosyolojisine ne kazandırmıştır? Dışarıya bağımlılıktan sosyolojimiz kurtulabilmiş midir? Ankara ekolünün Amerikan sosyolojisi etkisinde işlediği konular Türk sosyolojisini çok sesli hale getirmiştir. Bu çok sesliliğe İstanbul'daki Alman etkisini de katarak, sosyolojimizin Fransız kaynağının tekçiliğinden kurtulduğunu ve monist geleneğine son verdiğini söyleyebiliriz.

Fakat Türk sosyolojisinin bağımsızlığı bir yana Fransız düşünürlerinin ve kaynaklarının yanına Amerikan ve Alman sosyologları da katılmış; sosyoloji literatürümüze Fransızca deyimler ya-

nında Almanca ve İngilizce deyimler de girmeye başlamıştır. Kısaca tek yönlü bağımlılık yerini çok yönlü bağımlılığa bırakmıştır. Yalnız dikkate alınması gereken bir nokta varsa, toplum çıkarlarını gözönüne alarak mevcut durumu yerinde belirleme ve çıkarılan sonuçlara göre hareket etme tutumunun da başladığını görmekteyiz. Ayrıca çok partili demokrasiye geçiş hazırlıkları ve oluşmaya başlayan kitlesel potansiyellerin etkisi ile topluma ait somut konulara daha çok el atılmıştır. İşçi sorunlarına eğilme zorunluluğu da Sovyetlerin ülkemiz üzerindeki olumsuz tutumu ile komünizme duyulan tepki sonucu ortaya çıkmış ve onu dış tesirler karşısında korumayı amaçlamıştır.

Sosyolojimizin çok sesli bağımlılığının oluşma süreci bir bakıma ülkemizdeki ve dünyadaki bazı gelişmelerin de ürünüdür. Öncelikle toplumda çok partili demokrasi yolunda bilinçli bir potansiyel oluşmuş ve alttan üste doğru varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu arada yeni kurulmuş olan Ankara Üniversitesi'nin yapısından gelen yeniliklere açık oluşu, toplumdaki gelişmeleri üniversite bünyesine yansıtmıştır. Ayrıca Amerika'nın dünya hâkimiyetindeki etkinlik alanlarını genişleterek dünya hâkimiyetine doğru daha hızlı yol alma hareketinden ülkemiz de üzerine düşen payı almış oluyordu.

Kısaca, çalışmamızdan çıkaracağımız sonuçlara bakarsak, bazı açıklayıcı bilgilere ulaşılmış olduğumuz görülür. Bunlar;

1) Türk sosyolojisi tek kaynaktan beslenmekten kurtularak, yararlandığı literatürü zenginleştirmiştir. 1940'lardan sonra Fransız kaynağı, tek olma özelliğın yitirerek, bu alanı Amerikan ve Alman kaynaklarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır.

2) 1940'larda İstanbul ekolünün sosyolojiye sahip olma ayrıcalığı, Ankara ekolünün oluşması ile sona ermiştir. Yani 1940'lara kadar tekelci ve monist etkisini sürdüren Fransız sosyolojisi, toplumsal sorunlarımız karşısında başarısız kalmıca, Türk sosyologları belirttiğimiz yeni arayışlara yönelmişlerdir.

3) Ankara ekolü tamamen ve İstanbul ekolünden bir kişi (H.Z. Ülken) 1940'lı yıllarda Marksizme yönelmiş; İstanbuldaki Marksizm eğilimi 1945'lerde son bulurken, Ankara ekolünün eğilimi daha sonraları da devam etmiştir. 1940'lara kadar yalnız 'Solidarizm'i be-

nimseyen ve Fransız sosyolojisini örnek alan sosyologlarımız daha sonraları yaptıkları çalışmaları geçerli bir zemine oturtamayınca devletin tamamen karşısında olduğu fakat kesin cümlelerle geleceği tasarlayan Marksizm ideolojisine yönelmişlerdir. Kendilerinin açıklayamadığı pek çok olayı açıklama rahatlığına kavuşacaklarını hesaplayan sosyologlarımızın böyle bir tutuma ihtiyaçları da vardır. Yani siz kendiniz bulup söyleyemiyorsanız, başkalarının söyledikleri ile açıklamalarınızı temellendirmeniz gerekiyor. İşte bu temel de Marksizm oldu. Aslında böyle bir açıklama girişimi devlete karşı bir denemeydi ve zamanla görüldü ki, resmi ideoloji dışında savunulacak her yeni ideoloji izin verildiği ölçüde konuşulur ve sınır aşılınca da susturulur. Aslında İstanbul ekolü bunun farkında olduğu için Marksizm eğilimini felsefî bir dille ortaya koyduğundan fazla göze batmıyordu. Oysa Ankara ekolü biraz 'dik kafalılık' ve biraz da yeni kurulmuş bir üniversitede görev yapmanın yapısı gereği yeniliklere açıklığının cezasını ödüyordu.

4) 1940'lı yıllarda sosyolojimiz yeni gelişmelere son hızla açılmış, Ankara ekolü, Amerikan sosyolojisinin etkisi ile yeni alanlara doğru sistemli bir araştırma faaliyetine girişmişti. Köy ve şehir sosyolojileri birden önem kazanmış, köy'den şehre ve şehir'den Batılılaşmaya doğru bir evrim çizgisi izlenilmiştir. İstanbul ekolü de yıllarca izlediği Durkheim sosyolojisini bir tarafa bırakarak, yine Fransız sosyolojisinin bir ekolü olan fakat ne Fransa'da ve ne de Türkiye'deki üniversitelerde yer alabilen Le Play sosyolojisinin önemini vurgulayarak, kısmen deneysel sosyolojiye yönelmiştir. Bir başka arayış yönü de Alman sosyolojisine doğru olmuştur.

5) Elde edilen tüm bilgiler toplumsal değişimin hızını saptayıp Batılılaşma-çağdaşlaşma sürecini belirlemeyi amaçlıyordu. Zorunlu ve evrensel istikâmet Batılılaşmakla özdeşleştiriliyordu.

6) 1940 öncesinde olduğu gibi Türk sosyolojisi yalnız resmi ideoloji sınırları içinde, rejimi savunmakla kalmıyor; problemler oluştuğu çözüm yolları bulmaya da çaba harcıyordu.

Bizim Türk sosyolojisinden beklediğimiz ise, toplumumuzu dışarıya karşı savunabilmesi, üretilen tek yanlı Batı teorilerini kuvvetli delillerle çürütürerek yeni ve geçerli teoriler üretebilmesi ve en önemlisi de bağımsızlığını kazanmasıdır. Toplumumuzun ve tarihimizin en

iyi şekilde değerlendirilerek, evrensel çıkarlarımız düzeyinde hükümlere ulaşılmasıdır. Bunları da ancak dışa bağımlı olmayan, ülkenin toplumsal koşullarını bağımsız olgular olarak kavrayan ve onları dışarıda üretilen teorilere aktarma, yakıştırma gafletinde bulunmayan, bağımsız düşünceli sosyologlarca mümkündür. Bu bağlamda 1940'ların yeni gelişmeleri ve arayışları, ülkemiz sosyolojisine ve Türk toplumuna ne kazandırdı? Şimdi bu noktayı Ankara ve İstanbul ekolleri çerçevesinde irdeleyerek araştırmamızı noktalayalım.

Bilindiği gibi Ankara ekolünün Türk sosyolojisindeki yeri hayli gürültülü olmuştur. Ele aldığı konular çok yenidir. Büyük iddialarla işe başlanır; köy'e, kent'e, ekonomi'ye el atılır ve araştırmalar birbirini izler. Ancak sonuçta elde edilen bilgiler ne işe yaramıştır? Bizce hiç bir işe; çünkü bu sosyologlarımız acaba Türk toplumunu tam olarak tanıyor ve tarihini biliyorlar mıydı? Hangi sorunların varlığına çözüm bulmak için araştırmalara başlamışlardı? Yaptıkları seçimlerle toplum çıkarları ne ölçüde uyusabiliyordu? Bu sorulara olumlu cevaplar verebilmemiz oldukça zor. Amerikan sosyolojisinin yöntemlerini, belirlenmiş bir sorun olmadan kullanmak zorunda kalan Ankara ekolünün bu sefer belki de zorunlu, fakat yine dış kaynaklı olan Marksizm'e yönelmesi kime, ne kazandırmıştır?

Ankara ekolünün yaptığı durum tesbitinden öteye gidemedi. Geçerli çıkarımlar yapılamadığı gibi teoriler de üretilmemiş; üstelik araştırma bulgularının dayandırılması gereken tarihi bir bakış açısından sürekli kaçınılmıştır. Geçmişle gelecek veya yaşanan zaman dilimleri arasında bütünleştirici bir bağ kurulmamış; geçmiş her zaman eleştirilirken geleceğe büyük umutlarla bakılmıştır. Bu tutumları ile de bilim dışına çıkmış olan Ankara ekolünün en büyük yanlışı, araştırmalarını Batılılaşma lehine kullanma isteğidir.

Geçmiş iyi bilmek ve geleceği ona göre yönlendirme çabası uyulması gereken çok önemli kuralların başında gelir. Geçmiş iyi de olsa, kötü de olsa, bizim geçmişimizdir. Onu ne kadar inkâr edersek edelim, üzerimizdeki etkisini tamamen atamayız. Bu açıdan konuya bakınca Ankara ekolünün temelsiz bir sosyoloji kurmaya çalıştığını görürüz. Olayları kendi tarihimize dayandırmadan, sosyal yapıdaki bazı bilgileri toplamak ve boşlukta bırakmak; Türklerin ve Türkiye'nin tarihsizliği sakıncasını getirir. Aynı zamanda bu çalışmaları yapanların sosyologluk iddiaları da geçersizlik kazanır ve onlara bugün

'piyasa'da bol miktarda rastladığımız gibi anketçi dememiz daha uygun olur. Bize göre ekolün Marksizme yönelmesi de bu yanlışlığın farkına varmasından kaynaklanıyor.

İstanbul ekolüne gelince; ona göre bilim, toplumlar üstü nitelikler taşıır: gündelik kaygılardan sıyrılarak kristalleşmiştir. Böyle bir anlayış da sosyolojiden çok felsefeye yaklaşır. İstanbul ekolünün sosyoloji anlayışına, bu nedenden dolayı sosyolojik bir ele alış diyemeyiz. Ve felsefi sosyoloji gibi uydurma bir terimle karşılayabiliriz.

İstanbul ekolünün geçerli olan yanı bazı açıklamalarını tarihe dayandırması ve Türk tarihini daha bağımsız olarak değerlendirebilmesidir. Sırf eleştirinin anlamsızlığının farkına varılmış ve bizim siyasal düşünce tarihimiz yine bizim gözlüklerimizle ele alınmıştır.

Ankara ekolünün hiç mi olumlu yanı yoktur? Böyle bir soruya evet, yoktur, diyemeyiz. Onların da bir-iki ele alışları bizce çok olumlu bir tutum içermektedir. Bilim dünyamıza devrimci katkıları olan bu olumlu nitelikleri; sosyoloji bilimini somuta indirerek, toplum çıkarları ile özdeşliği gösterilmeye çalışılmıştır. Yani sosyoloji toplumun yaşadığı hayattaki çıkarlarından bağımsız ve dogma bir bilim değildir. Bu nedenle de ekol, ilk defa toplumun en alt kesimlerine bilim adına inmişler ve bilim anlayışları ile yöneldikleri ideolojik doğrultuların değişim sürecini araştırmaya koyulmuşlardır. Böyle bir ele alış tarzı da bilimi toplumsal çıkarlar doğrultusunda gündeme getirmiştir.

Kısaca Türk sosyolojisinin 1940'larda geçirdiği büyük aşama ve devinin, onun bağımsızlık kazanmasına yetmemiştir. Yeni arayışlar ve çok kaynaklı oluş sadece başka ülkelerin toplumsal gelişme teorilerini ülkemize aktarmak anlamına gelmiştir. Bu nedenle de sosyolojimiz kavram kargaşasıyla karşılaşmış; sosyologlarımız ise konuları ortalama ve genel cümlelerle geçiştirmekten öteye gidememişlerdir. Kendileri Türkiye'de kalpleri ve kafaları Fransa'da, Amerika'da, Almanya'da kalmıştır. Kendi dünyalarının çıkarları yerine, Batı toplumlarının çıkarlarını savunmuşlardır. Bu durumda yaşadıkları topluma hiç bir geçerli ve tutarlı açıklama getirememişlerdir.

Kısaca Doğu'yu reddedip tüm hatları ile Batı saflarında görev yapan sosyologlarımızın çabaları ve arayışları, bağımsızlık kazanmalarına yetmemiş; geçerli teoriler ve çıkarımlar üretememişlerdir.

EK* :

A. NİYAZİ BERKES** :

- 1 — «Propaganda», Siyasi İlimler Mecn., Sayı: 102-103, Ankara, 1939.
- 2 — «Namık Kemal ve Lâiklik», Siyasî İlimler Mecn., Sayı: 118, Ankara, 1940.
- 3 — «Bir Araştırma İlmi Olarak Sosyoloji», Siyasi İlimler Mecn., Sayı: 107, Ankara, 1940.
- 4 — «Birleşik Amerika Devletlerinde Sosyoloji (I-II)», Ülkü Mecn., Cilt: XI, Sayı: 62, Ankara 1938 ve Cilt 12, Sayı: 67-68, Ankara, 1941.
- 5 — «Levy-Bruhl'ün İptidaî Zihniyet Nazariyesi Hakkında Bazı Tenkitler», Siyasi İlimler Mecn., Sayı: 119, Ankara, 1941.
- 6 — «Dünyanın Taksimi ve Son Asır Harpleri», Siyasi İlimler Mecn., Sayı: 123. Ankara, 1941.
- 7 — «Namık Kemal'in Islahatçılığı», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 1, Ankara, 1941.
- 8 — «Bergson'un Sosyal Fikirleri», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 2, Ankara, 1941.
- 9 — «Köy Nüfusu», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 4, Ankara, 1941.
- 10 — «Köy Şekilleri», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 7. Ankara, 1941.
- 11 — «Yeni İslâmcılık», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 8, Ankara, 1941.
- 12 — «Garp Medeniyeti ve Biz», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 9, Ankara, 1941.
- 13 — «Ziya Gökalp Sosyolojisi», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 11, Ankara, 1941.

* Ek olarak verdiğimiz bu bölümde, çalışmamızın kapsamı içerisindeki sosyologlarımızın 1940-1950 yılları arasında yayınladıkları kitapları ile bir kısım makalelerini veriyoruz. Bu çalışmalar, tezde birinci derece kullanılan bibliyografyayı oluşturmaktadır.

** Sosyologlarımız soyadlarına göre sıralanmışlardır.

- 14 — «Ezbercilik», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 12, Ankara, 1941.
- 15 — Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara, 1942 (kitap).
- 16 — Propaganda Nedir? Ankara, 1942 (kitap).
- 17 — «İçtimai Doktrinler Tarihi», AÜDTÖF Dergisi, Cilt I, Sayı: 1, Ankara, 1942.
- 18 — «Toprağın Çocukları» (M. Berkes'le), Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 14, Ankara, 1942.
- 19 — «Gizli Evlenmeler», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 19, Ankara, 1942.
- 20 — «İlim Dünyasındaki Durumumuz», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 20, Ankara, 1942.
- 21 — «İrk ve Irkçılık», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı 24, Ankara, 1942.
- 22 — «Gençliğin Sosyal Durumu», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 26-27, Ankara, 1943.
- 23 — «Modern Ekonominin Doğuşu», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 30, Ankara, 1943.
- 24 — «Modern Ekonominin Temelleri», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 31, Ankara, 1943.
- 25 — «Modern Ekonominin Temelleri», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 32, Ankara, 1943.
- 26 — «Modern Ekonominin Tezatlarından Faşizm», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 33, Ankara, 1943.
- 27 — «Garptan Gelen Düşünceler», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 34, Ankara, 1943.
- 28 — «Türk İnkılâbında Lâikliğin Gelişmesi», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 35, Ankara, 1943.
- 29 — «Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünceler», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt V, Sayı: 39, Ankara, 1944.
- 30 — «Emperyalizm», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt V, Sayı: 40, Ankara, 1944.
- 31 — «Hüseyin Rahmi'nin Sosyal Görüşleri», AÜDTÖF Dergisi, Cilt III, Sayı: 3, Ankara, 1945.
- 32 — «Eski Atina'da Demokrasinin Doğuşuna Dair», AÜDTÖF Dergisi, Cilt IV, Sayı: 4, Ankara, 1945.

- 33 — «Grek Şehir Devletlerinin Yıkılışı ve Bunun Sosyal Düşünüş Üzerindeki Tepkilerine Dair», AÜDTCF Dergisi, Cilt IV, Sayı: 5, Ankara, 1946.
- 34 — Siyasî Partiler, İstanbul, 1946 (kitap).

B. *MEDİHA BERKES*

- 1 — «Evlenme Âdetleri Üzerine Şehrin Tesiri», Siyasî İlimler Mecm., Sayı: 117-118, Ankara, 1940.
- 2 — «Türk Köyünün Tetkikine Başlarken», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 1, Ankara, 1941.
- 3 — «Köyü Nasıl Tanıyorlar?», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 2, Ankara, 1941.
- 4 — «Köyü Nasıl Tanıdım?», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 3, Ankara, 1941.
- 5 — «Köyde Şehirli», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 4, Ankara, 1941.
- 6 — «Adlar ve Lakaplar», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 5, Ankara, 1941.
- 7 — «Mizah Mecmuaları», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 6, Ankara, 1941.
- 8 — «Mektepliler Arasında Bazı İnanmalar», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 7, Ankara, 1941.
- 9 — «Fadime Hala-Cevriye Kadın», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 8, Ankara, 1941.
- 10 — «Üfürükçülük», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 9, Ankara, 1941.
- 11 — «Küfeli Melekler», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 10, Ankara, 1941.
- 12 — «Milletler Birbirlerini Nasıl Görüyorlar?», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 13, Ankara, 1942.
- 13 — «Bir Köy Düğünü», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 15-16, Ankara, 1942.
- 14 — «Toprağın Çocukları» (Niyazi Berkes'le), Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 14, Ankara, 1942.
- 15 — «Köyde Kadının Durumu», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 21, Ankara, 1942.

- 16 — «Köy Gençliği», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı : 26-27, Ankara, 1943.
- 17 — «Köyde Yaşayış», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 30, Ankara, 1943.
- 18 — «Poker Partileri», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 33, Ankara, 1943.
- 19 — «İstanbul Nasıl Yaşıyor?» Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 34, Ankara, 1943.
- 20 — «İrk ve Medeniyet», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 36, Ankara, 1943.
- 21 — «Elvan Köyü Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma», AÜDTCF Dergisi, Cilt II, Sayı: 1, Ankara, 1943.
- 22 — «Köyde Sağlık», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 32, Ankara, 1943.
- 23 — «Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Aile ve Kadın», AÜDTCF Dergisi, Cilt III, Sayı: 3, Ankara, 1945.
- 24 — «Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Kadın Tipleri», AÜDTCF Dergisi, Cilt III, Sayı: 5, Ankara, 1945.

C. BEHİCE BORAN

- 1 — «Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları», Siyasî İlimler Mecn., Sayı: 109, Ankara, 1940.
- 2 — «Köy Davası «Şehirleşmek» Davasıdır», Siyasî İlimler Mecn., Sayı: 111-112, Ankara, 1940.
- 3 — «Sosyoloji Bakımından Hümanizma», Yücel Mecn., Cilt II, Sayı: 66, İstanbul, 1940.
- 4 — «Namık Kemal'de Devlet Fikri», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 1, Ankara, 1941.
- 5 — «Şehir ve Şehirleşme Davamız», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 3, Ankara, 1941.
- 6 — «Halide Edip'in Yeni Romanları», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 5, Ankara, 1941.
- 7 — «Modern Şehir Örneği», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt I, Sayı: 6, Ankara, 1941.
- 8 — «Mücrim Mahalleler», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt 2, Sayı: 7, Ankara, 1941.

- 9 — «Hastalık ve Üzüntü», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 8, Ankara, 1941.
- 10 — «Kadın Romancılarımız», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 8, Ankara, 1941.
- 11 — «Dünyanın Gidişi», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 11, Ankara, 1941.
- 12 — «İptidafılık ve Medenilik Meselesi», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 9, Ankara, 1941.
- 13 — «Propaganda ve Terbiye», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt II, Sayı: 12, Ankara, 1941.
- 14 — «Sanayide Köylü-İşçi», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 15-16, Ankara, 1942.
- 15 — «Köyde Sosyal Tabakalaşma», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt III, Sayı: 17, Ankara, 1942.
- 16 — «Sosyoloji Anlayışında İkilik», AÜDTCF Dergisi, Cilt I, Sayı: 3, Ankara, 1943.
- 17 — «Sosyolojide Bocalamalar», İnsan Mecn., Sayı: 21-22, İstanbul, 1943.
- 18 — «Sosyoloji Dergisi Hakkında», AÜDTCF Dergisi, Cilt I, Sayı: 4, Ankara, 1943.
- 19 — «Sosyal Evrim Meselesi», AÜDTCF Dergisi, Cilt I, Sayı: 2, Ankara, 1943.
- 20 — «Değişen Bir Dünyada Gençlik», Yurt ve Dünya Dergisi, Cilt IV, Sayı: 27, Ankara, 1943.
- 21 — «İlim ve Cemiyet», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 1, Ankara, 1943.
- 22 — «Sanat Sanat İçindir», «Sanat Cemiyet İçindir» Dolambacı», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 2, Ankara, 1943.
- 23 — «Değişme Halinde Köylerimiz», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 4, Ankara, 1943.
- 24 — «Hangi Mânâda Milli İlim», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 4, Ankara, 1943.
- 25 — «Sanatın Sosyal Şartları ve Roman», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 6, Ankara, 1943.
- 26 — «İngiliz Romanının Sosyal Cephesi», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 7, Ankara, 1943.
- 27 — «Hümanizmanın Sosyal Şartları», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 8, Ankara, 1943.

- 28 — «Ekonomik ve Sosyal Kanunlara Karşı Gelinmez», Adımlar Dergisi, Yıl 1, Sayı: 9, Ankara, 1944.
- 29 — «Zirai İstihsalın Geriliğinin Sebepleri, Gelişmesinin Şartları», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 10, Ankara, 1944.
- 30 — «Sanatta Konu Meselesi», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 11, Ankara, 1944.
- 31 — «Kalp Fikir, Gerçek Fikir», Adımlar Dergisi, Cilt I, Sayı: 12, Ankara, 1944.
- 32 — «İş Bölümü ve Kadının Sosyal Mevkii», AÜDTÖF Dergisi, Cilt III, Sayı: 3, Ankara, 1945.
- 33 — Toplumsal Yapı Araştırmaları, Ankara, 1945 (kitap).

D. Z.F. FINDIKOĞLU

- 1 — «Bizde Sağ ve Sol Zihniyet», İş Mecn., Cilt IV, Sayı: 14, İstanbul, 1938.
- 2 — «Tanzimatta İctimai Hayat», Tanzimat adlı eserden ayrı basım, İstanbul, 1940.
- 3 — «İrk ve Millet», İstanbul, 1940 (broşür).
- 4 — «İctimai Sınıflar, İstanbul, 1940 (broşür).
- 5 — «1940-1941 Ders Yılı İctimaiyat Dersleri Anketleri (Aile Hukukuna Dair), İstanbul, 1940 (Broşür).
- 6 — «Avrupa'ya Talebe Gönderilmesi Meselesi», Ülkü Mecn., Cilt XV, Sayı: 85, Ankara, 1940.
- 7 — «İbn Haldun», İş Mecn., Sayı: 21-22, İstanbul, 1940.
- 8 — «Mehmet İzzet ve Eseri», İş Mecn., Sayı: 23-24, İstanbul, 1940.
- 9 — Namık Kemal ve İdeolojisi, Ankara, 1940 (kitap).
- 10 — «Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal», İÜHF Dergisi, Cilt VII, Sayı: 1, İstanbul, 1941.
- 11 — «Halk ve Ahlâk», Ülkü Mecn., Cilt XVII, Sayı: 97, Ankara 1941.
- 12 — «Namık Kemal ve Nüfus Meselesi», İÜİF Dergisi, Cilt II, Sayı: 1, İstanbul, 1941, Ayrıca İş Mecn., Sayı: 25, İstanbul, 1941.
- 13 — «Erzurum'da İktisadi ve İctimai Müşahedeler», İÜİF Dergisi, Cilt IV, No: 1, İstanbul, 1942.
- 14 — «Safranbolu'da Soyadı Kanununun Tatbikatı», Çığır Mecn., Sayı: 117, Ankara, 1942.

- 15 — «Neo-Pozitivizm'e Göre Sosyolojik İliyet», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, 1942.
- 16 — «Miras Hukuku ve Cemiyet», İş Mecn., Cilt 8, Sayı: 30-31, İstanbul, 1942.
- 17 — «Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız», Türk Yurdu Mecn., Cilt XXVI, Sayı: 5-6, İstanbul, 1942.
- 18 — «İhtikâr», İstanbul, 1942, (broşür).
- 19 — «Muhit ve Terbiye», Üniversite Haftası Konferansları III, 1943.
- 20 — «Ümanizmin İki Mânası», Millet Mecn., Sayı: 14, Ankara, 1943.
- 21 — «Karabük Nasıl Vücuda Geliyor», Çığır Mecn., Sayı: 131, Ankara, 1943.
- 22 — «Halk Ruhu ve İsimler (I-II)», Çığır Mecn., Sayı: 129-130, Ankara, 1943.
- 23 — «Türk Şehirleri İçinde Zonguldak'ın Hususi Mahiyeti», Doğu Mecn., Sayı: 4, 1943.
- 24 — «Hukuk ve İctimaiyat Tariflerinin Karşılaştırılması», İÜHF Dergisi, Cilt VIII, Sayı: 3-4, İstanbul, 1943.
- 25 — «Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi», Ebül'ülâ Mardin'e Armağan'ın içerisinde, İstanbul, 1943.
- 26 — «Fransız İhtilâli ve Tanzimat», İstanbul, 1943 (İş Mecn., dan ayrı basım).
- 27 — «Modern Bir İctimaiyat Telâkkisi Etrafında», Millet Mecn., Sayı: 24, Ankara, 1944.
- 28 — İctimaiyata Giriş, İstanbul, 1944 (kitap).
- 29 — «Tedvin Sosyolojisi Gözüyle Fransız Medeni Kanunun Teşekkülü», İÜHF Dergisi, Cilt IX, Sayı: 3-4, İstanbul, 1944.
- 30 — «Eski Roma'daki Ahlâki ve Hukuki Fikirlerin Tahlili», İÜHF Dergisi, Cilt X, Sayı: 1-2, İstanbul, 1944.
- 31 — «Ziya Gökalp ve Hukuk Sosyolojisi», İş Mecn., Sayı: 39-40, İstanbul, 1944.
- 32 — «Türk Medeni Kanunu ve Aile İsmi Müessesesi», Medeni Kanunun 15. yıldönümü, İstanbul 1944 (İstanbul Üniversitesi Yayını).
- 33 — «Çocuklarımız ve İsimleri», İstanbul, 1944 (broşür).
- 34 — «İctimaiyat Dersleri» (2. cilt), İstanbul, 1944 (kitap).
- 35 — «Folklorun Sanat, Edebiyat ve Bilgi Kaynağı Olarak Değeri», Folklor Postası Dergisi, Sayı: 8, İstanbul, 1945.
- 36 — Ahlâk Tarihi (kitap I: Sokrat), İstanbul, 1945 (kitap).

- 37 — «Vergiler ve İhtilaller», Vergi ve Resimler Dergisi, Sayı: 5-14, 1945.
- 38 — «Siyasî Sosyoloji ve Siyasî Fırkalar», İÜHF Dergisi, Cilt X, Sayı: 3-4, İstanbul, 1945.
- 39 — «Fransa'daki Siyasî Fırkaların Tarihçesi», İş Mecn., Sayı: 42, İstanbul, 1945.
- 40 — «Talebe Yurtları Meselesine Sosyolojik Monografi Usulünün Tatbiki ve Talebe Yurtları Etrafında Sosyolojik Düşünceler», İstanbul Dergisi, Sayı: 50-51, İstanbul, 1945.
- 41 — «Türk Aile Sosyolojisi», İÜHF Dergisi, Cilt II, Sayı: İstanbul, 1945.
- 42 — «Orta Sınıf Meslesi», Çalışma Dergisi, Sayı: 6, 1946.
- 43 — «Sosyal Sınıflar Hakkında Yeni Bir Nazariye», Çalışma Dergisi, Sayı: 10, 1946.
- 44 — «Bizde Dinî Sosyoloji ve Tarih Araştırmaları», Folklor Postası Dergisi, Sayı: 7-8-19, İstanbul, 1946.
- 45 — «Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı», İstanbul, 1946 (broşür).
- 46 — «Sosyoloji ve Coğrafya», İstanbul, 1947 (broşür).
- 47 — «Terbiye Muhitleri Arasında Devamlılık», Bilgi Dergisi Cilt I, Sayı: 7, İstanbul, 1947.
- 48 — «İslâm ve Türk Hukukunda Eksogami», İÜHF Dergisi, Cilt XIII, No: 1-2, İstanbul, 1947.
- 49 — «İngiliz Hukuk Sosyolojisinde Eksogami Nazariyeleri», İÜHF Dergisi, Cilt XIII, Sayı: 4, İstanbul, 1947.
- 50 — «Eksogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler İÜHF Dergisi, Cilt XIII, Sayı: 3, İstanbul, 1947.
- 51 — «İki Çeşit Sosyalizmin Düşünce ve Akideleri», İş Mecn., Sayı: 80, İstanbul, 1948.
- 52 — «Sosyalizm ve İğtimai Siyaset, İstanbul, 1948 (kitap).
- 53 — «Kâzım Karabekir Paşa ve Köy Enstitüleri», İş Mecn., Cilt XVI, Sayı: 77, İstanbul, 1948.
- 54 — «Hac Meselesi Etrafında Fikirler ve Tenkitler», İş Mecn., Cilt XIV, Sayı: 86, İstanbul, 1948.
- 55 — «Devletler Hususî Hukukunda Eksogami Meselesi», İÜHF Dergisi, Cilt XIV, Sayı: 1-2, İstanbul, 1948.
- 56 — «Alman ve Türk Hukuk Sosyolojisinde Eksogami Nazariyeleri», İÜHF Dergisi, Cilt XIV, Sayı: 3-4, İstanbul, 1948.

- 57 — «İstanbul'da Şehir İçi İnsan Nakli Meselesi ve İstanbul'da Tramvay İşçilerinin İktimai Durumu», İstanbul, 1949 (broşür).
- 58 — «Eksogami Meselesi Etrafında Umumi Sosyolojik Neticele-ri», İÜHF Dergisi, Cilt XVI, Sayı: 1-2, İstanbul, 1950.
- 59 — «İstismar Nazariyesi ve İşçi Sınıfı», İktimai Siyaset Konferansları 4 kitap, İstanbul, 1951.

E. N.Ş. KÖSEMİHAL

- 1 — Mantık, İstanbul, 1945 (kitap).
- 2 — «Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 3, İstanbul, 1946.
- 3 — Sosyal Doktrinler Tarihi (I-II), İstanbul, 1947.
- 4 — Sosyal Doktrinler Tarihi (III), İstanbul, 1947.
- 5 — «Le Play'nin Bütçe Monografilerinden Bir Örnek», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 4-5, İstanbul, 1949.
- 6 — «Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi, Sosyoloji Dergisi», Sayı: 6, İstanbul, 1950.
- 7 — «Karataş Köyü Monografisi, Sosyoloji Dergisi», Sayı: 6, İstanbul, 1950 (Ülken ve Tanyol ile birlikte).

F. H.Z. ÜLKEN

- 1 — «İdeolog Namık Kemal», İnsan Mecn., Sayı: 8, İstanbul, 1939.
- 2 — «Tanzimat ve Hümanizma», İnsan Mecn., Sayı: 9, İstanbul, 1939.
- 3 — «Meşrutiyetin Tereddüd Devri», İnsan Mecn., Sayı: 10, İstanbul, 1939.
- 4 — «Türkiye'de Pozitivizm Temayülü», İnsan Mecn., Sayı: 14, İstanbul, 1939.
- 5 — «Türkiye'de İdealizm Temayülü», İnsan Mecn., Sayı: 12, İstanbul, 1939.
- 6 — «Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri», Tanzimat adlı eserden ayrı basım, İstanbul, 1940.
- 7 — İslâm Medeniyetinde İmin İkbal Devri, Ankara, 1940 (kitap).
- 8 — Fârâbî, İstanbul, 1940 (kitap).
- 9 — İktimai Doktrinler Tarihi, İstanbul, 1941 (kitap).

- 10 — «Sanat ve Cemiyet», İnsan Mecn., Sayı: 13, İstanbul, 1941.
- 11 — «Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, 1942.
- 12 — «İçtimai Araştırmalar: Köy ve Kasaba Monografisi», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, 1942.
- 13 — «Halk ve Aydınlar», Ülkü Dergisi, Cilt II, Sayı: 23, İstanbul, 1942.
- 14 — Resim ve Cemiyet, İstanbul, 1942 (kitap).
- 15 — Ziya Gökalp, İstanbul, 1942 (kitap).
- 16 — «Hukuk ve Cemiyet», İş Dergisi, Sayı: 30-31, İstanbul, 1942.
- 17 — «İktisadi Devletçilik», Ülkü Dergisi, Sayı: 20, İstanbul, 1942.
- 18 — Şeytanla Konuşmalar, İstanbul, 1942 (kitap).
- 19 — Sosyoloji, İstanbul, 1942 (kitap).
- 20 — Dini Sosyoloji, İstanbul, 1942 (kitap).
- 21 — «Hukuk Sosyolojisinin Unsurları», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 2, İstanbul, 1942.
- 22 — «İçtimai Üst Yapı Olarak Hukuk Tetkiklerine Giriş», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 2, İstanbul, 1943.
- 23 — «İlim Karşısında Tarih», Adımlar Dergisi, Sayı: 5-6, Ankara, 1943.
- 24 — «Yeni Bilgi Teorisinde Kanun Fikri», Adımlar Dergisi, Sayı: 2, Ankara, 1943.
- 25 — «Felsefi Mektup», Adımlar Dergisi, Sayı: 7, Ankara, 1943.
- 26 — Yarım Adam, İstanbul, 1943 (Roman).
- 27 — Yahudi Meselesi, İstanbul, 1944 (kitap).
- 28 — Tasavvuf Psikolojisi, İstanbul, 1944 (kitap).
- 29 — Milletlerin Uyanışı, İstanbul, 1945 (kitap).
- 30 — «Bizde Türkçülük», İstanbul Mecn., Sayı: 54, İstanbul, 1946.
- 31 — «Tanzimat Devrinde Türkçülük», İstanbul Mecn., Sayı: 54, İstanbul, 1946.
- 32 — «Türkiye Dışında Türkçülük: Realist ve İlmi Türkçülük», İstanbul Mecn., Sayı: 55, İstanbul, 1946.
- 33 — «Hayalî, Siyasî ve Hakiki Türkçülük», İstanbul Mecn., Sayı: 56, İstanbul, 1946.
- 34 — «Biz Cemiyete Ne Borçluyuz?», İstanbul Mecn., Sayı: 60, İstanbul, 1946.
- 35 — «Hristiyanlık ve Puta Tapan Dinler», İstanbul Mecn., Sayı: 62, İstanbul, 1946.

- 36 — «İslâmiyette Eski Dinlerin İzleri», İstanbul Mecn., Sayı: 63, İstanbul, 1946.
- 37 — «Demokratik Cemiyetlerde İleri Geri», İstanbul Mecn., Sayı: 64, İstanbul, 1946.
- 38 — «Fransız İhtilâli ve Eski Rejim», İstanbul Mecn., Sayı: 65, İstanbul, 1946.
- 39 — «Existentialisme'in Kökleri», İstanbul Mecn., Sayı: 66-67, İstanbul, 1946.
- 40 — «Sartre ve Existentialisme», İstanbul Mecn., Sayı: 68, İstanbul, 1946.
- 41 — «Hürlik ve Mes'ullük», İstanbul Mecn., Sayı: 69, İstanbul, 1946.
- 42 — «Türkçülük Anlayışımız», İstanbul Mecn., Sayı: 70-71, İstanbul, 1946.
- 44 — «Madeniyette İlerleme ve Gerileme», İstanbul Mecmuası, Sayı: 74-75, İstanbul, 1946.
- 45 — İslâm Düşüncesi, İstanbul, 1946 (kitap).
- 46 — Sosyolojiye Giriş, İstanbul, 1947 (kitap).
- 47 — İslâm Medeniyetinde Tercümeler ve Tesirleri, İst (kitap) 1947.
- 48 — Millet ve Tarih Şuuru, İstanbul, 1948 (kitap).
- 49 — İslâm Sanatı, İstanbul, 1948 (kitap).
- 50 — «İnsanî İlimler Mümkün müdür?», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 4-5, İstanbul, 1949.
- 51 — «Sosyolojinin Dalları», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 4-5, İstanbul, 1949.
- 52 — «İçtimaî Bünyemiz ve Öğretim Sistemi», Bilgi Dergisi, Sayı: 29, İstanbul, 1949.
- 53 — «Sosyolojinin Sınırları», Sosyoloji Dünyası Dergisi, Cilt I, No: 1, İstanbul, 1951.
- 54 — Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul, 1951 (kitap).
- 55 — «Türkiye'de Köy Sosyolojisi», Sosyoloji Dünyası Dergisi, Cilt I, No: 1, İstanbul, 1951.
- 56 — «1950 Zurich Milletlerarası Sosyoloji Kongresi», Sosyoloji Dünyası Dergisi, Cilt I, Sayı: 1, İstanbul, 1951.
- 57 — İbn Sina, İstanbul, 1951 (kitap).
- 58 — İbn Rüşd, İstanbul, 1951 (kitap).

BİBLİYOGRAFYA

- AKSOY, Ceyda, «Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in Bibliyografyası», İÜEF Sosyoloji Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, tarihsiz.
- AKŞİT, Bahattin, «Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye», Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi (II. Kitap), Ankara, 1986.
- ARI, Oğuz, «Türkiye'de Sosyoloji Tarihi», Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi (II. Kitap), Ankara, 1986.
- ARTUNKAL, Gülseren, «Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken», Sosyoloji Konferansları, Onyedinci Kitap, İstanbul, 1979.
- BARLAS, H. Uğuroğlu, Nurettin Şazi Kösemihal (Biyografya, Bibliyografya), İstanbul, 1963.
- BERKTAY, Halil, Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, İstanbul, 1983.
- BİRSEL, Salah, «Bir Hilmi Ziya Vardı», Sosyoloji Konferansları, Onyedinci Kitap, İstanbul, 1979.
- COŞKUN, İsmail, «Niyazi Berkes'te Doğu-Batı Problemi», Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987.
- DIRAMAN, Hüseyin, «Hilmi Ziya Ülken'in Durkheim'in Sosyoloji Yöntemini Değerlendirmesi», Sosyoloji Konferansları, Onyedinci Kitap, İstanbul, 1979.
- ERGÜN, Doğan, «Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi», Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., Sayı: 68-69, İstanbul, 1985.
- ERİŞÇİ, Lütfi, «Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografisi», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, 1942.
- ERÖZ, Mehmet, «Sosyolojide Türk Mantığı», Sosyoloji Konferansları, Onsekizinci Kitap, İstanbul, 1980.

- FALLERS, Lloyd A., «Türkiye'de Sosyal İlimler», Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar (Hazırlayanlar: E. Tümertekin, F. Mansur P. Penedict), İÜEF Coğrafya Enstitüsü, İstanbul, 1977.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, «Türklerde İktisadiyat Tarihçesi», İş Mecmuası, Sayı: 3-4, İstanbul, 1934.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, «Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 13-14, İstanbul, 1959.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, «Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyologu Prof. Kessler ve Prof. Rustow», İÜF Mecmuası, No: 3-4, İstanbul, 1963.
- GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1976.
- GÖKALP, Ziya, Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak, İstanbul, 1976.
- GÖKAY, Fahrettin Kerim, «Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu», Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977.
- GÖKTÜRK, Hüseyin Avni, «Profesör Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu Anarken», Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977.
- İLYASOĞLU, Aynur, «Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları», Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay., sayı: 69, İstanbul, 1985.
- KAYNARDAĞ, Arslan, «Sanatçı ve Estetikçi Olarak Hilmi Ziya», Sosyoloji Konferansları, İstanbul, 1979.
- KIRAY, Mübeccel, «Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler», Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi (I. Kitap), Ankara, 1971.
- KIRAY, Mübeccel, «Toplum, Bilgi ve Türkiye», Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi (II. Kitap), Ankara, 1986.
- KONGAR, Emre, Türk Toplum Bilimcileri, İstanbul, 1982.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, «Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi», Sosyoloji Dergisi, sayı: 6, İstanbul, 1950.

- KURTKAN, Amiran, Fındıkoğlu Bibliyografyası (1918-1958), İstanbul, 1958.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, «Türk Sosyolojisine Bir Bakış», Türk Dili Dergisi, cilt: 13, No: 151, Nisan 1964.
- MARDİN, Şerif, «Some Aspects of Middle Eastern Sociology (Ortadoğu'da Sosyal Bilimlerin Durumu)», İskenderiye, 1974 (Çoğaltma).
- MUMCU, Uğur, «Uzun bir Yürüyüş», Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ağustos 1986.
- MUTLUAY, Rauf, «Hilmi Ziya Ülken'in Roman Dünyası», Sosyoloji Konferansları, Onyedinci Kitap, İstanbul, 1979.
- ORHONLU, Cengiz, «Edebiyat Fakültesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler», Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan (Edebiyat Fakültesi).
- ÖNCÜ, Ayşe, «Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum», Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi (II. Kitap), Ankara, 1986.
- PRENS Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?, İstanbul, 1965.
- SEZER, Baykan, Sosyolojinin Ana Başlıkları, İstanbul, 1985.
- SEZER, Baykan, «Ziya Gökalp ve Durkheim», 60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp adlı karma yayın, İstanbul, 1986.
- TANYOL, Cahit, «Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları», Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan'dan Ayrı Basım, İstanbul, 1973.
- TEZCAN, Mahmut, Türk Sosyoloji Bibliyografisi: 1928-1968, Ankara, 1969.
- TUNA, Korkut, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul, 1987.
- TUNA, Korkut, «Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı», Sosyoloji Konferansları, Yirmibirinci Kitap, İstanbul, 1986.
- TUNA, Orhan, «Aziz Dostum ve Meslektaşım Fındıkoğlu», Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977.

- TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, İstanbul, 1987.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, «Mehmet İzzet'in Sosyolojik Fikirleri», Atatürk Üniversitesi Yıllığı -1962-, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1963.
- TÜRKDOĞAN, Orhan «Z.F. Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri», Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Çağdaş Türk Sosyolojisi, Erzurum, 1977.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, «Ülken Üzerine Notlar», Sosyoloji Konferansları, İstanbul, 1979.
- UYSAL, Şefik, «Metodoloji Açısından Türkiye'de Yapılan Sosyolojik Araştırmalar ve Bir Örnek: Köy Araştırmaları», Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi (I. Kitap), Ankara, 1971.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, «Türkiye'de Köy Sosyolojisi», Sosyoloji Dergisi, Cilt 1, İstanbul, 1951.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, «Sociology in Turkey», Sosyoloji Dergisi, Sayı: 6, İstanbul, 1950.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979.
- ÜLKEN, Hatice, «Eşim Hilmi Ziya'nın Özel Hayatı», Sosyoloji Konferansları, Onyedinci Kitap, İstanbul, 1979.
- YALVAÇ, Mehmet, «İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitim Tarihçesi», Akademi Mecn., Sayı: 1-2, İstanbul, 1985.
- «CUMHURİYET'in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi» Adlı Yayın, İstanbul, 1973.
- ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ Yayını, «Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu», Erzurum, 1976.